

SZABÓ PÁL

„Ahol Magyar Királyságunk épsége ered”

Nándorfehérvár első török ostroma (1440)

„ez a magasba nyúló vár,
a magasan röpködő sas nem szállhat át fölötte,
árka a föld gyomráig lenyúl,
bástyái a Fiastyúk csillagzatig érnek.” (Lutfi pasa, nagyvezír)

Nándorfehérvár 1456. évi török ostromához több történeti mítoszunk fűződik. Legutóbb az is bebizonyosodott, hogy Dugovics Titusz személye sem több egy XIX. században megalkotott figuránál.¹ Bár Nándorfehérvár több mítosztól megfosztott, maradt még említésre méltó történeti tényünk, „diadalmas viadalunk”. Mert ez a vár nem az 1456. évi nándorfehérvári ostrom alkalmával nézett először szembe a szultán vezette török haderővel, hanem 1440-ben, az idén éppen 570 éve.

Ennek ellenére erről a népszerűsítő és a történeti szakirodalom jóval kevesebb szóval emlékezik meg.² Minden bizonnyal 1456 jogos dicsősége beragyogja és túlragyogja a 16 évvel korábbi várostromot. *Mályusz Elemér* 1980-ban megjelent tanulmányában³ mutatott rá erre a hiányosságra. „vannak történelmiünknek olyan mozzanatai, amelyek a kutatók figyelmét fontosságuk ellenére nem vonták magukra... tudósok és laikus olvasók Belgrád 1440. évi ostromát alig-alig méltatva figyelemre, átsiklanak a török–magyar élethalál küzdelem legfelemelőbb mozzanatán”⁴ Ezzel nemcsak a későbbi kutatás maradt adós, hanem már a kortársak is. Ahogy *Engel Pál* megjegyezte: „Míg a vár 1456. évi ostromára... az egész világ figyelt, erről az ostromról nem jegyezték fel többet néhány szűkszavú mondatnál.”⁵ Jelen tanulmányunk e néhány szűkszavú mondat nyomába eredve szeretne, a lehetőség szerint, árnyaltabb képet adni Nándorfehérvár első török ostromáról és körülményeiről. Nyomon követve a vár birtoklásának előzményeit, korszerű megerősítését, az ostromra vonatkozó forrásokat, illetve az ostromban alkalmazott haditechnikai részleteket.

I. Nándorfehérvár a nagyhatalmak erőterében

Nándorfehérvárt (Belgrád) elsősorban földrajzi-stratégiai helyzete emelte ki. Egyrészt a Duna és a Száva folyó találkozási pontja évszázadokon át meghatározó súlyúvá tette, a dunai vízi út kereskedelmi–haditengerészeti ellenőrzését tette lehetővé. Másrészt egy fontos ókori római transz-balkáni szárazföldi út állomása volt e hely, amely Belgrádig vezetett Byzantium–Konstantinápolyból a város érintésével a Duna partján felfelé és vissza.⁶ Nemcsak a keresztes hadjáratok fő szárazföldi útvonalaként is szolgált,⁷ hanem 1443-ban Hunyadi János téli hadjárata is érintette.

Maga a vár legrégebbi része egy hegyfokon épült fel. Későbbi oszmán elnevezéssel, a *Kalemegdán hegyfokon*, amely 125 méterrel magasodik a Duna és a Száva fölé. Meredek,

falszerű oldalai természetes védelmet nyújtanak. *Bíborbanszületett Konstantín: A birodalom kormányzásáról* írott munkájában *Belegrada, Belegradon* alakban a 40. fejezetben említi a várost, ahol Nagy Szent Konstantín tornya még megvan (pürgosz). A 42. fejezetben pedig a Belegradának nevezett kasztron-t (castrum) találjuk.⁸

Belgrád birtoklásáért évszázadokon át a magyar–bizánci–bolgár–szerb és oszmán kapcsolatok szövevényes nyomai húzódnak meg, amelynek teljes körű ismertetése meghaladja jelen tanulmány kereteit. Ez nyomot hagyott a vár(os) többféle elnevezésén. Ami másoknak Belgrád, nekünk Nándorfehérvár. Amennyiben elfogadjuk, hogy a (dunai) bolgárok neve nándor volt⁹ az Árpád-korban, akkor ezt őrzí a „Bolgárfehérvár” (Alba Bulgarica) név.¹⁰ *Anonymus* Gesta Hungarorumában is Bolgárfehérvár szerepel (39, 41. cap).

Bizánci Birodalomban a magyar állam elleni határvédelem fő központja volt.¹¹ A Bizánci Birodalom a Dunáig terjeszkedett, szomszédságba került a Magyar Királysággal. A Duna–Száva határvonal részeként, így lett Nándorfehérvár/Belgrád fontos *bizánci* határvár „Görögfehérvár” néven, amit a német elnevezés meg is őrzött (Griechisch Weissenburg). A XIV. századi krónikakompozíció említi 1071-ben Salamon király és a hercegek, Géza és László hadjáratát a város ostromára.¹² A krónika szöveg hagyománya Alba Bulgarica-nak nevezi, de már előfordul a „NANDORFEIRWAR” magyar alak is.

Nándorfehérvár az Anjouk Magyarországa Nagy Lajos királysága (1342–1382) idején játszott aktív szerepet a térségben.¹³ Ehhez kapcsolódtak a Bizánci Birodalomtól függetlenni akaró szerb elszakadási kísérletek.¹⁴ Szerbia virágkora IV. (Dusán) Istvánnal (1331–1355) kezdődött. Dusán 1339-ben Belgrádot visszafoglalta és a Bizánci Birodalom területeit kezdte meghódítani. Szerb uralom alatt kívánta egyesíteni Bizáncot és az egész balkáni népeket.¹⁵

Ahhoz, hogy megértsük a Balkánon a XIV–XV. században kialakult új hatalmi erővonalakat, itt már részletesebben kell követnünk a vár birtoklásának történetét. Dusan halála után Szerbia részekre hullott. Délen Dusan helytartója, Branko Mladenovic épített ki területi hatalmat, fia Vuk Brankovic székhelye Koszovo vidéke lett. Északon a másik központ Hrebeljanovic Lázár István kenéz vezetésével alakult ki. Lázár kenéz Nagy Lajos segítségére támaszkodott, aki viszont hűbéri függésbe kényszerítette a Lazarevicseket és hadjáratot indított Szerbiába (1359).¹⁶ Nagy Lajos Szerbia feldarabolásában részt vett, így elveszte Nándorfehérvárt is. Amikor pedig Bulgária széttagolódott a viddini és a tirnovói bolgár cárságra, Lajos a szerb–havasalföldi–bolgár szövetség ellen hadjáratot indítva elszakította a viddini bolgár fejedelemséget. Éppen ez gyengítette meg a fenyegető oszmánokkal szembeni ellenállást.¹⁷ Ennek legfontosabb európai nagypolitikai fokmérője a Bizánci Birodalom megsegítésének kérdése.

Az oszmán veszélyt jelezte, hogy 1366-ban a bizánci császár, V. Palailogosz János (1341–1379) személyesen járt Budán és Nagy Lajossal folytatott tárgyalásokat. A magyar király ugyanis az V. Orbán pápa (1362–1370) által hirdetett keresztes hadjárat (1365) szárazföldi hadseregének vezetője lett volna.¹⁸ 1371-ben I. Murád szultán (1362–1389) viszont legyőzte Vukasin (1366–1371) túlerőben lévő szerb seregét a Marica-folyónál. Ennek következménye az lett, hogy déli szerb részfejedelmek török vazallussá váltak. A töröktől független területek Észak-Szerbiára korlátozódtak, ahol Lázár kenéz gyakorolta a hatalmat.¹⁹ Szerbia egysége többé nem állt helyre. A balkáni oszmán térhódítás és Bizánc sorsa összefonódott.

XI. Gergely pápa (1370–1378) a maricai vereség hírének hatására, Konstantinápoly megsegítésére keresztes hadjáratot tervezett, és 1373-ra Thébaiba kongresszust hívott össze. Ehhez a magyar királyt és Velencét szerette volna megnyerni. De a bizánci követjárásnál

(Ióannész Laszkarisz Kalopherosz) több ezúttal sem történt.²⁰ I. Murád hódításai folytatód-
tak, amely az Oszmán Birodalom történetében is sorsfordítónak bizonyult. Még 1361-ben
elfoglalta Drinápolyt a bizánciaktól és székhelyévé tette. Bizánc viszont kénytelen adót fizetni
a szultánnak. 1374-ben szerződést kötöttek, amely szerint V. János a szultán vazallusa lett. I.
Murád a Duna felé hódított, a kereskedelmi-stratégiai út legfontosabb központjait, Szófiát
(1386) és Nis-t (1387) megszerezte. A döntő ütközet 1389-ben Rigómezőnél (Koszovo
polje) zajlott. Bár a szultán a sátrában merénylet áldozata lett, a török vazallus Lázár kenéz
és szövetségesei vereséget szenvedtek.

A szerb állam központi területe észak felé tolódott el. Ez pedig a Brankovicsok területét
is érintette. Lázár fejedelem fiának, *Lazarevics Istvánnak* (Sztefan Lazarevic) (1389–1427)
ismét Belgrád/Nándorfehérvár lett a központja.²¹ Lazarevics kénytelen volt elismerni a
török vazallusságot a Gallipoliban megkötött egyezményben (1402) ami az állami²² létét
ugyan meghosszabbította, de a hűbéri kötelezettsége megmaradt egészen 1402-ig. Ekkor
Lazarevics még I. Villám Bajezid (1389–1402) hűbéreseként harcolt az ankarai csatában,
Timur Lenk ellen. A törökök katasztrófális veresége azonban éles külpolitikai váltásra ösz-
tönözte. Luxemburgi Zsigmond magyar király (1387–1437) felé tájékozódott, aki korábban
is már személyesen indított szerbiai hadjáratokat. 1396-ban Bizánc megsegítésére és az
oszmánok ellen indított keresztes hadjárata vereséggel végződött, Nikápolynál. Akkor I.
Bajezid szultán folytathatta Konstantinápoly blokádját, amelynek elfoglalása ezután fő célja
lett. II. Mánuel bizánci császár (1391–1425) emiatt indult segítséget kérni Nyugat-Európába
(Párizs, London), de utazása nem hozott eredményt (1399–1403).²³

Lazarevics megmaradt szerb állama és Zsigmond magyar király között gyümölcsöző
együttműködés alakult ki. Lazarevics tagja lett Zsigmond által alapított Sárkányos Társa-
ságnak (1408) és Zsigmondhoz élete végéig hű maradt, akitől a Száva túli, megmaradt
birtokokat megkapta. Főleg a Macsói Bánságot (Száva, Drina-folyók és a Cer-hegység között)
és vele Nándorfehérvárt is! Továbbá nagy kiterjedésű magyarországi birtokokat is kapott,
például a Szerémségben, Torontál megyében, ezenkívül Debrecen, Munkácsot is stb. A
szerbiai államának székhelyét Nándorfehérváron rendezte be és itt fontos korszerűsítő vár-
építkezéseket végzett.²⁴ A várost gyakorlatilag ő újíttotta meg. Az addigi kőhalomból vastag
várfalakat és bástyákat emeltetett, a vidéket pedig zsoldos helyőrség őrizte.²⁵ Megóvta a déli
magyar vármegyéket a török támadásoktól. Zsigmond 1404-ben a burgundiai herceghez
írott levelében ezt ki is emelte: „*A nevezetes István úr, Rascia despotája és hercege, szintén alá-
rendelve magát hatalmunknak és uralmunknak, csatlakozott hozzánk és elhatározta, hogy olyan
nagy erővel indul a törökök és egyéb ellenfeleink, vagyis helyesebben Krisztus ellenfelei ellen, hogy
többször viselven ellenük háborút, győzelmet aratott...*”²⁶ Szerbia az ütközőállam mintája lett
ebben az időszakban, egészen Lazarevics haláláig (1427).²⁷

II. A tatai szerződés és Nándorfehérvár átadása (1426–1427)

1426-ban a folytatásról fontos, közjogi-stratégiai jelentőségű, szerződés megkötésére
került sor Tatán,²⁸ mégpedig Lazarevics utódlása kapcsán, mivel félő volt, hogy fiú utód
nélkül hal meg. Eszerint a megmaradt szerbiai és a magyarországi birtokokat Lazarevics uno-
kaöccse,²⁹ *Brankovics György* szerb despota (1429–1456) öröklí. De két fontos vár megmarad

magyar kézen: Nándorfehérvár és Galambóc. Erről Thuróczy János is beszámol krónikájában, bár ő tévesen nem Lazarevicset említi szerződő félként, hanem már Brankovicot.³⁰ A jogcímként úgy fogalmaz, hogy „hűségének zálogaként” (*fidelitatis pro obside eidem cessit*) átadta Zsigmond királynak, aki ennek fejében neki és leszármazottainak adományozta Magyarország területén Zalánkemény, Kölpény, Becse, Világosvár, Tokaj, Munkács, Tállya, Regéc, Szatmár, Böszörmény, Debrecen, Tur és Varsány birtokát.

A tatai szerződésről szóló fontos jogtörténeti dokumentum egy későbbi oklevélátiratban maradt ránk. Ez sokkal szélesebb, közjogi szabályozási tárgykörrel tanúskodik. Először is a felek rögzítették Szerbia és a Magyar Királyság közjogi viszonyát: „*a rácz királyság jogaival és tartozékaival szent Koronánkhoz és nevezett magyar királyságunkhoz tartozott mindenba és régtől alá volt vetve... fűségünknék, a szent koronának és fent nevezett királyságunknak közvetlen jogos tulajdona volt, és most is az.*”³¹ Másfelől tárgyaltak az oszmán fenyegetésről is. Lazarevics, nehogy országa idegen kezekbe kerüljön, „*hűséget és engedelmisséget fogadott és esküt tett*” a Szent Koronának, a magyar királynak és mindenkori utódainak. Brankovics György pedig a magyar bárók sorába emelkedett.

A szerb trónutódlás rendjét is felülszabályozza az a cikkely, amely szerint Lazarevics István férfi örökös nélküli halála esetén (magszakadás) csak a rokonát, Brankovics Györgyöt és az ő férfiágon való törvényes utódait iktatja be Szerbiába a magyar király. A szerződés további pontja a birtoklás kérdéseit rendezte Lazarevics férfiörökös nélküli halála esetén. Ebben az esetben ugyanis több felsorolt területet és birtokot, köztük Macsót, és Nándorfehérvárt minden tartozékaival, valamint Galambócot minden tartozékával „*koronánk és az említett Magyarország részére mindenkorra fenntartjuk.*” Vagyis Lazarevics ezeket örökös birtokul megkapta, de a család kihalása esetén mindez visszaháramlik a koronára. Továbbá Brankovics György immár, mint magyarországi báró engedelmisséggel tartozik a magyar uralkodónak, a tanácskozásokban köteles részt venni, beleértve a hadi segítség nyújtásának kötelezettségét is.³² A szerződés nemsokára hatályba is lépett. Lazarevics 1427. június 19-én meghalt, halála után pedig Brankovics György követte.³³ Ez azonnal elindította a törekény együttműködés és az addigi *status quo* egyensúlyának megbomlását. Nándorfehérvár birtoklása ismét stratégiai célpont lett. Ez lett az oszmán és a magyar hatalom ütközőpontja.

Zsigmond király sietett a város átvételével. Brankovics megkapta Lazarevics magyarországi birtokait is. Zsigmond, a tatai szerződés értelmében, ünnepélyes szertartással beiktatta Szerbia és Albánia despotájának, megadva neki a korona, országalma és kard viselésének jogát.³⁴

Brankovics azonban kénytelen volt megváltoztatni politikáját, a két hatalom között igyekezett saját érdekét érvényesíteni. A székhelyét Szendrőre (Smederevo) helyezte át,³⁵ bár a Magyar Királyságban hatalmas birtokokkal rendelkezett és Zsigmond udvarának tagja is maradt. Galambóc várát átjászotta a töröknek. Ezzel közvetlen szomszédságba kerültünk az Oszmán Birodalommal. Zsigmond ugyan megpróbálta 1428-ban Galambócot megostromolni, de sikertelenül. A törökök katonai aktivitása érezhetően megnövekedett Szerbiában. Megpróbálkoztak a híres és gazdag Novo Brdo bányaváros ostromával, de szerbek, szászok és a raguzaiak ezúttal még visszaverték. Viszont megszerezték Nis-t és Krusevácot.

Azt mindenképpen hozzá kell tennünk, hogy Brankovics György Szerbiában a török szorításában uralkodott, és nemcsak a szerződés miatt. Két lánya közül az egyiket, Marát (Mária) kiengeszteléseképpen II. Murád szultán (1421–1451) háremébe volt kénytelen küldeni. A férjhezmenetel már 1433-ban eldöntetett. Marának 1435 szeptemberében kellett,

hogy elinduljon a szultánhoz a hárembeli rabságba. Talán Arany János balladáihoz méltó történet lehetne, amint Mara tudta és megértette, hogy apja és Szerbia megmaradásának ő az ára, a despota pedig „országát és hazáját megmaradása érdekében, szorultságból” áldozta fel a lányát. Két fiútestvére, Gergely és István (Stefán) kísérte el Drinápolyba, ahol hű maradt a kereszténységhez.³⁶ Az idős Brankovicsot e családi tragédia életre szólóan megviselte.

A tatái szerződés végrehajtása a törökök szempontjából mindenképpen veszélyes volt szerbiai politikájukra nézve. A déli védelmi övezet legfontosabb részévé vált Nándorfehérvár, amely megakadályozta a Duna mentén észak felé az oszmán terjeszkedést.³⁷ Azt a megállapítást is megkockáztatjuk, hogy ekkorra Nándorfehérvár a Balkánon, a szorongatott bizánci főváros, Konstantinápoly mellett, méltó északi ellenponttá vált a török terjeszkedéssel szemben.

Ezt Zsigmond is felismerte és a déli védelmi rendszert egy kézben egyesítette. Közvetlenül királyi kézbe vette az al-dunai várakat, azokat megerősítette, újakat is épített. Az ún. *első végvári vonal* Szörényvártól az Adriáig húzódott. A déli vármegyéket pedig a temesi ispán irányítása alá vonta: Temesi Bánság néven.³⁸ Szörény és Haram közötti végvárak vonatkozásában Zsigmond a védelmet kezdetben a *Német Lovagrend*dél végeztette el (1429–1432). A lovagrend veresége után Zsigmond a külföldi származású Tallóciákat helyezte ezek élére és ehhez hatalmas gazdasági potenciált alakított ki. E döntése Nándorfehérvár sikeres megvédésében helyesnek bizonyult.

III. Nándorfehérvár korszerűsítése és a Tallóciák

Nándorfehérvár várának korszerű kiépítésében Lazarevics Istvánnak elévülhetetlen érdemei voltak. Amit *Giovanni da Tagliacozzo* 1456 után pontosan megfogalmazott, az érvényes volt korábban is, 1440-ben: „Ez a vár végvára az országnak, s mintegy fő kapuja a magyar földnek, melyen a legkönnyebben juthatni az országba.”³⁹ A Nándorfehérvárhoz vezető út tulajdonképpen az oszmán sereg felvonulási útján képezte Drinápolytól kiindulva. Az 1440. évi ostrom előtt, 1433-ban járt erre *Bertrandon de la Brocquière* lovag és láthatta a vár megerősítését, felszerelését. Hogy hogyan is nézhetett ki a korabeli Nándorfehérvár? Ezt a rekonstrukciót⁴⁰ legutóbb az 1456. évi ostrom kapcsán Cseh Valentin mintaszerűen elvégezte.⁴¹

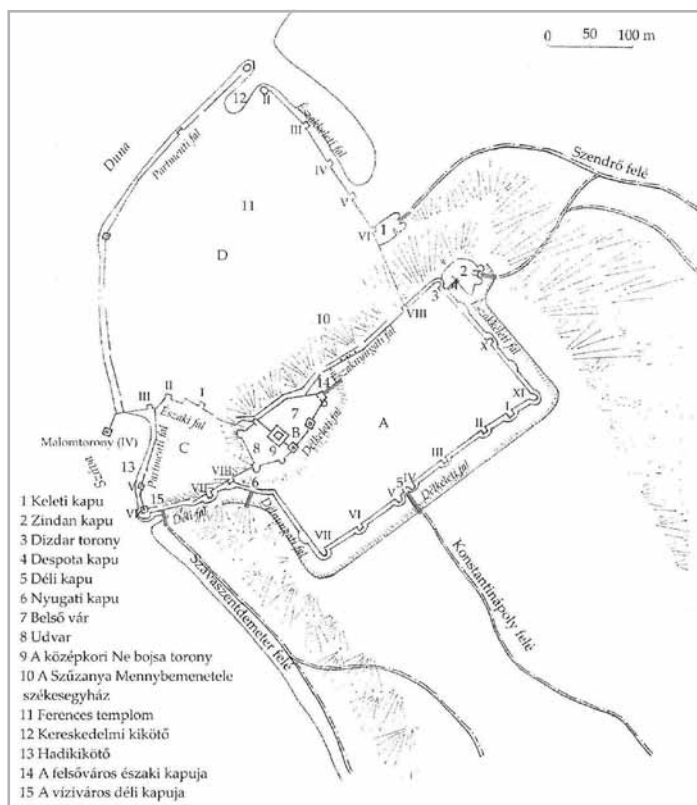
A természeti adottságok hozzájárultak a város fontosságához. A Duna itt 750 méter széles, a Száva pedig 450 méteres.⁴² Nándorfehérvár szomszédságban több, nagyobb hegy található. Az *Avala hegy* 506 méteres, a középkorban itt magasodott Zsarnó vára. Innen beláttak a törökök Nándorfehérvárra. A Kosmaj hegy 626 méter. Taktikai szempontból ugyanilyen fontosak a déli oldalról lévő kisebb, 200–300 méteres hegyek is,⁴³ amelyek 1440-ben

1. MELLÉKLET

KÖZÉPKORI SZERB ÁLLAMOK

(1196–1459) HISTÓRIA 2010. 1–2. 6. O. ALAPJÁN

2. MELLÉKLET NÁNDORFEHÉRVÁR ALAPRAJZA IN CSEH 2007. 51. O.

mi vámok is a despotát gyarapították. Lazarevics fontosnak tartotta a városok, a bányászat fejlesztését.⁴⁵ Szerbia legnagyobb bányászati központja a Novo Brdó-i szerb bányaváros, amely Európa legfontosabb ezüstműve volt a török hódításig. Itt szakképzett bányászok dolgoztak. Hogy mennyire jelentős volt, azt jól mutatta, hogy az 1440-es nándorfehérvári ostrom után, 1441. június 21-én Sehabeddin ruméliai beglerbég foglalta el.⁴⁶

Lazarevics István 1404 és 1410 közötti első szakaszban bővítette ki a Fellegvárt és a Vízivárost. Majd 1410 körül tíz éven át a Felsőváros erősítéseinek megépítése folyt. 1420 körül, egészen Lazarevics haláláig az Alsóváros került kiépítésre.⁴⁷

A régi római castrum helyén épült ki a *Felsőváros* (A mellékelt ábrán az A jelű terület.). Ezen a téren várudvar volt, nemesek házaival. A várórség jelentős része itt tartózkodott. Szabályos négyzet alakú, majdnem teljesen sík vidék. Itt 11 magas torony állt falakkal együtt, a déli kapu Konstantinápoly felé vezetett.⁴⁸ A körülvevő falakat a tájolásuk szerint csoportosíthatjuk. Az *északnyugati falak* ötméteresek voltak. A többi három oldal, az *északkeleti*, a *délkeleti*, a *délnyugati fal* már kettős falövben folytatódott, amelyet 1410 és 1420 között építettek. Itt volt legjobban kitéve a vár az ellenséges támadásoknak. A belső fal hétméteres lehetett. A kettős falat még egy *várarokkal* is kiegészítették. A *kettős falrendszer* korszerű és ismert volt Európában is.⁴⁹ A nándorfehérvári védőfalakat továbbá *toronyokkal* tagolták. Ezek ún. külső tornyos rendszerűek, lehetséges volt a tornyokból az oldalazásra, a védekezésre. A

is elrejtették a védők elől a törökök ostrom előkészületeit. A torkolattól északra, a Duna-parti Zimony vára állt, a 30 méteres Gárdos hegyen (ma Belgrád egyik városrésze.). A várral szemben található a Nagy Hadisziget.

Miután Lazarevics hűbérbirtokként megkapta Belgrádot, fővárosává tette, és megkezdte az addigi vár helyreállítását és jelentős bővítését. 1404 és 1427 közötti építkezései során épült ki döntően Nándorfehérvár vára.⁴⁴ Az ehhez szükséges anyagi forrásokat elsősorban az ország nemesfémházai találták meg. A kereskedők is ösztönöztek a bányaközpontokba, főként a raguzaiak, akik az ércért finom kelméket, élelmet szállítottak. A kereskedők

toronyok elsősorban az ostromnak kitett északkeleti-délkeleti falszakaszokon épültek. Közöttük a Dizdar-torony, a Felsőváros keleti bejáratánál, illetve a Despota kapuja. A délkeleti falon 8 torony épült egymástól egyenlő távolságra. A délkeleti falon volt a Vár főbejárata: a Déli kapu 2 toronnyal közrefogva, felvonóhíddal ellátva.⁵⁰

A Fellegvár (az ábrán a B jelzés) a legrégebbi, a Kalamegdán-hegyfokra épült. Itt már Mánuél bizánci császár, amikor 1151-ben elfoglalta a várost, citadellát építtetett, amit a XVIII. században lebontottak. Lazarevics megerősítette a Fellegvárat, ide helyezte saját székhelyét, a királyi lakosztályt. A Fellegvár két részre tagolódott és árok választotta el a Felsővárostól. A délkeleti falon 2 tornyot építettek az 1404 és 1410 közötti időben. A Lakótorony neve lehetett a „*Ne bojsa*” (=Ne félj!) a királyi lakosztállyal, a legbiztonságosabb hely. A Ne bojsa toronyról több forrás is beszámol, de a méretei nem ismertek, mert 1717 után, a törökellenes háború után lebontották. Az udvaron át a Lakótorony mögött volt a belső vár (az ábrán 7.) vagy „harmadik vár”, ahonnan – menekülés esetén – titkos ajtó nyílt a Dunára és a városba. A Fellegvár vízellátása a Dunából és az Alsóvárosból történhetett.⁵¹

A Fellegvárral együtt építette ki Lazarevics István a Vízivárost (az ábrán a C jelzés). Ez tulajdonképpen az Alsóváros nyugati, elkülönített része, amely a Száva partjáig ér. Kikötőjét tornyokkal védték. Az egyik tornya a folyómederbe épült, alatta átfolyt a Száva és egy vízimalmot működtetett. A Malomtorony nevét innen kapta. A Vízivárost *partmenti fal* és északi oldalról is fal védte. Az északi fal tornyokkal oltalmazta a Fellegvártól a Malomtoronyig terjedő szakaszt. A déli fala viszont kettős falrendszerű lett, amely a Fellegvárig és a Felsőváros délnyugati kettős faláig húzódott. Mára a Víziváros nem maradt fenn.⁵²

Nándorfehérvár legnagyobb része az Alsóváros, amely a Duna felőli parttól a Felsővárosig és a Vízivárosig terjedt (az ábrán a D). Sík terület, házakkal és középületekkel. Mivel a város gyorsan terjeszkedett, a Duna partján végig tervezték egy fal építését, de nem tudjuk, hogy ez Lazarevics idején elkészült-e. Itt volt a város leggyengébben megerősített része, mivel csupán a Duna védte. Egyik oldalon, az északkeleti részén viszont egészen a Dunáig egy fal védte, amely máig megvan. Itt volt a dunai kikötő 2 toronnyal közrefogva, majd ez egy öbölben folytatódott. Az Alsóváros főbejárata a keleti kapu, amely megsérülhetett az 1440. évi ostrom során a tűzfegyverektől, mivel később Hunyadi és Újlaki barbakánt épített elé: 2 félkör alapú tornyot, amely 1456-ra készen volt. Az Alsóvárosban élt a lakosság, iparosok, kereskedők. Itt volt a piactér, a görögkeleti érseki palota, a székesegyház. A lakosság összetétele vegyes volt. Bár sok magyar telepedett itt le, a lakosság többségét szerbek és raguzai kereskedők alkották. Innen kerültek ki a Tallóci fivérek is.⁵³ A tatai szerződést követően, a Tallóciak folytatták a vár kiépítésének munkálatait, amelynek következő szakasza 1427-től az ő irányításukkal történt egészen az 1440. évi ostromig. Ők látták el a vár kapitányságát. A déli végvonal ekkori irányításában betöltött fontos szerepük miatt sorsuknál érdemes részletesebben elidőznünk. A Tallóciak és Nándorfehérvár kapcsolata korábban kezdődött.

A Tallóci család történetének jelentős részét Mályusz Elemér feldolgozta. A forrásokban nem Tallóciaként, hanem Ragusaiakként szerepelnek, bár nem raguzai születésűek, hanem Curzola szigetéről (a mai Korcula) származnak. Apjuk helyi patrícus lehetett, akinek négy fia született. A négy testvér neve a forrásokban a latin névalak mellett szláv formában szerepel leggyakrabban: Máté (Matkó), Ferenc (Franko), Péter (Petko) és a legifjabb: János (Iován, Zovanus, Giovanni).⁵⁴

Legkorábban a legidősebb testvér, Matkó hagyta el Curzolát, és Raguzába ment, amely ekkor élte virágkorát.⁵⁵ Valószínűleg Matkót követték Raguzába testvéreik, Frankó és Petkó

is. Matkó önálló vállalkozó lett, Nándorfehérvárba települt, ahol, mint láttuk, tekintélyes raguzai kolónia élt. Itt saját konzuljuk is volt, aki széles hatáskörrel két bírótársal ítélkezett a raguzaiak ügyében. Matkóról tudjuk, hogy konzulként többször is eljárt (1424-ben). Tekintélyes raguzai kereskedő-vállalkozóként élt, kapcsolatban került Lazarevics István udvarával: áruhitelrei, vám- és bányabérletei révén.⁵⁶ Mályusz szerint részt kapott a despota magyarországi uradalmainak kormányzásából is, de nem volt idegen tőle a katonai szolgálat sem.

Amikor 1428 júniusában Galambóc magyar ostrománál familiárisaival jelent meg a királynál, Zsigmond a szolgálatába fogadta. A déli védelem súlypontja eddig a temesi ispán tisztségén alapult (Rozgonyi István). A *tatai szerződés* értelmében viszont Temesvár jelentősége csökkent, a védelem kulcsa a magyar kézbe kerülő Nándorfehérvár lett. Zsigmond először helybeli birtokost nevezett ki az élére, majd 1429 szeptemberében Tallóci Matkót. „Raguzai” Matkó várkapitányságán túl együttesen Keve, Csanád, Krassó ispánja is volt. Matkó maga mellé vette öccsét, Frankót kevei ispánként.⁵⁷ Kevének voltak raguzai kapcsolatai, a szerbiai karavánutak elértek ide is. Tallóciak így kerültek a végvonalba, saját gazdasági vállalkozásukkal. Gyakorlatilag a vagyonukat fektették be a feladatba. Növekvő súlyukat mutatta, hogy Matkó Zsigmondot a legnépesebb kísérettel követte a római császárkoronázásra. Az út előtt, 1431-ben a királytól a Verőce megyei Tallócot kapta birtokként, és nevét Tallócira változtatta. Távollétében pedig öccsére, Frankóra bízta a nándorfehérvári kapitányságot. Látható a testvérek összehangolt tevékenysége. A működtetéshez szükséges gazdasági potenciál kialakítása érdekében a kapitánysághoz kapcsolták még más tisztségek jövedelmeit is. Így az üresedésben lévő kalocsai érsekség jövedelmeit, amikor 1433-ban Frankó számára kiutalták gubernátorságba az érsekség birtokállományát. Matkó tevékenységi köre később nyugatabbra szólt. 1435-ben Zsigmond kinevezte szlavón bánná. 1436–1437-től Matkó és Petkó közösen viselte a horvát-dalmát báni tiszteket. Matkó a szlavón báni tiszteket továbbra is megtartotta. A harmadik testvér, Frankó 1436-ban a szörényi bán lett. „*A Három bán*” Zsigmond uralkodása végére az országnagyok közé tartozott.⁵⁸ A déli birtokaik közvetlenül érdekelte tették a Tallóciakat az ország védelmében. Valóságos Tallóci gazdasági „birodalom” nőtt ki, és egymásnak tudtak segíteni a gazdasági tartalékaikkal: birtokaik, raguzai kereskedelmi kapcsolataik, jobbágaik bevonásával. Ezt 1440-ben a hosszú török ostromkor tudták megmutatni.

Matkó és Frankó is részt vettek Nándorfehérvár kiépítésében. Tudjuk, hogy például 1437-ben raguzai mestereket fogadtak fel. A fejlesztés az akkoriban újnak számító tüzéségre is kiterjedt, amit az átutazó burgundiai *Bertrandon de la Brocquière* lovag is tanúsított. A kikötőben jelentős számú flotta is működött, hiszen a lovag a Száván 15-20 hajót látott. A későbbi várvédő, a legfiatalabb testvér Johannes, (Jován, Zowanus) működéséről kevés adat maradt fenn. Frankó mellett kitanulhatta a katonai mesterséget. *Habsburg Albert* magyar király (1438–1439) kinevezte Nándorfehérvári kapitánynak. 1438-tól már Tallóci Jovánt találjuk e tisztségben.

Habsburg Albert halála nem várt politikai helyzetet teremtett. Támaszt keresve Matkó Ulászló pártjához csatlakozott. A kettős királyválasztás miatt 1440-re az országban polgárháború dúlt. A török ekkorra időzítette Nándorfehérvár megtámadását, a 4 testvér az ország védelmében sikeresen helytállt! A védők magukra voltak hagyva, a két párt a veszély pillanatában sem hagyta abba az egymás elleni háborút.⁵⁹

IV. Az 1440. évi török támadás előzményei

Az Oszmán Birodalom a Timur Lenktől elszenvedett ankarai csatavesztése után II. Murád szultán (1421–1451) idejében kapott újra életre. II. Murád 1422-ben az erejét mutatva Konstantinápoly ostromába kezdett. Ám a török sereg még nem rendelkezett korszerű tüzérséggel, így a többszörös falak kifogtak rajta. Ráadásul belső lázadás tört ki, amelyet a meg nem hódított kis-ázsiai emírségek is támogattak: a karamán és a germidzsán emírek. Murádnak a trónkövetelő Musztafát kellett legyőznie.

A bizánci kormányzó, majd társcsászár, VIII. János (1425–1448) a „szokásos” európai segítségkérő diplomáciai körútra indult (1423–1424).⁶⁰ Járt Velencében, Milánóban és Magyarországon. Ezúttal is eredmény nélkül, II. Mánuel császár kénytelen volt a vazallusi szerződést és adófizetést továbbra is elfogadni.⁶¹ A nyugati segítségnek drága volt az „ára”. IV. Jenő pápa (1431–1447) a szorult helyzetben lévő Bizánccal inkább az egyházi uniót sürgette. Az 1438-ban Ferrarában kezdődött zsinat átköltözött Firenzébe, ahol 1439-ben a kikényszerített egység megszületett. Bár aláírták, de a bizánciakban kételyek maradtak.⁶² Ahogy egy mondás tartotta: „*Jobb a szultán turbánja a bíborosok kalapjánál.*” Mivel az egységes európai törökellenes fellépés elmaradt, így II. Murád szultán nyugodtan indulhatott a Duna vonala felé. Az első számú célpont itt Szerbia. Már korábban is voltak megelőző hadműveletek. Brankovics György a magyarokkal való addigi szövetség felbontására kényszerült (1428), és át kellett adnia *Krusevac* várát. 1439-ben pedig a fővárosa, *Szendró* (Smederevo) került török kézre, Brankovics a magyarországi birtokaira menekült.⁶³ Nem is vett részt Nándorfehérvár ostromában.

1440 tavaszára az ország a királyválasztás kérdésében Habsburg Albert halála után két „pártra” szakadt. Az özvegy királyné, Erzsébet fiút szült és hívei május 15-én fiát, a 12 hetes csecsemő *V. Lászlót* (1440–1457) koronázták meg. A koronázás szabályszerű volt, bár a Szent Koronát Erzsébet ellopatta. Brankovics György despota őket támogatta, sőt dinasztikus tervei is voltak, mert Erzsébethez hozzá akarta adni a nála maradt fiát, Brankovics Lázárt. Erzsébet azonban, katolikusként, elutasította, hogy pravoszlávval kössön házasságot.⁶⁴ A rendek a koronázást érvénytelenítették. Július 17-én a lengyel III. *Jagelló Ulászlót* koronázták meg magyar királlyá I. Ulászló néven (1440–1444) a Szent Korona nélkül. Azt a királlyá tevő hatásától ideiglenesen megfosztották és átruházták Szent István székesfehérvári ereklyetartóját ékesítő koronára. Kibört a polgárháború. A királyi kúriában átmenetileg megszűnt a kancellária, a titkos kancellária, a különös és a személyes jelenlét bíróságának működése. A királyi tanács is, egyedül az országgyűlés folyamatossága maradt.

A sebezhető ország ellen II. Murád ekkor indította a szultáni hadseregét. I. Ulászló Brankovicsot pártütőnek nyilvánította, mivel az V. Lászlót támogatta, és elvette magyarországi birtokainak egy részét, azokat saját híveinek adományozta. Brankovics így a török elleni harcra nem vállalkozott, hanem Raguzát érintve Szerbiába, majd Zétába ment.⁶⁵ Nándorfehérvár a védőire maradt. A várban a védők nem számíthattak felmentő seregre kívülről, mint később, 1456-ban. A Lazarevics által elkezdett építkezések először ekkor vizsgáztak az oszmán szultáni haderővel szemben. A vár korszerű felszereltsége, kiépítése, a tűzi fegyverei, a védősereg fegyelmezettsége meghatározó volt, bár a pontos létszámukat nem ismerjük. Legalább ennyire meghatározó volt a gazdasági források rendelkezésre állása. Tallóci Jován várkapitány ugyanis számíthatott testvéreire. Erről két oklevél is tanúskodik. 1440. május 20-án kelt oklevelében Tallóci Frank szörényi bán megadóztatta saját jobbjá-

gyait Krassószentmiklóson. Egy aranyforintot (*unum florenum auri*) kért telkenként (*unum fundum integrum seu curiam singulum*), külön kiemelve Nándorfehérvár védelmének fedezését (*in tuitione castris Nandoralbensis*).⁶⁶

A király, I. Ulászló is hozzájárult a költségekhez, utólagosan, amikor a török ostrom már tartott. Nándorfehérvár védelmére Szomolnok bányavároshoz (*Zmolnokbanya*) írt parancslevelében 400 aranyforint kifizetését kérte.⁶⁷ Ebben az 1440. június 7-én kelt oklevélben Nándorfehérvár ostromának időpontját, és a felvonuló török haderőnemeket is pontosabban fellelhetjük.⁶⁸ Szimbólumértékűek azok sorok, melyek szerint „*úgy tñnik, egyedül Nándorfehérvár, ahol Magyar Királyságunk épsége ered.*”⁶⁹ A Tallóciak „előlegezték” a költségeiket. A hadvezetést vállalkozási jellegű tevékenységként intézték, megvédték birtokaikat, és ehhez saját jobbágyaik erejét is igénybe vették.

V. Az 1440. évi ostrom a források tükrében

Az első forráscsoportot Nándorfehérvár 1440. évi török ostromáról a latinul írt „magyar” források képezik. Thuróczy János 1488-ban megjelentetett *Magyarok Krónikájában*⁷⁰ (*Chronica Hungarorum*), illetve az Antonio Bonfini *A magyar történelem tizedeiben*⁷¹ (*Rerum Ungaricarum Decades*) talált leírásokat egy forráscsoportba sorolhatjuk, hiszen hasonlóan írják le a szultáni ostromot.

Thuróczy egy önálló fejezetet szentel Nándorfehérvár ostromának (230. *De obsidione castris Nandoralbensis*). Murád szultán (*cesar Thurcorum Amrates*) személyesen vonult hadba, és a szultáni sereggel indult Nándorfehérvár ellen. Megemlíti az előző évi szerbiai sikereit. A szultán a hadjáratának időpontját kifejezetten a belső polgárháborúskodáshoz igazította. Meghallotta, hogy a nemesség „*belső háborúskodásban marcangolja egymást, azt gondolta, hogy a meghasonlott nép nem képes saját védelmére.*”⁷² A török hírszerzői valószínűleg jelentették az országban uralkodó közállapotokat, ekkor meg is indította seregét. Teljes mozgósítás történhetett: „*Fegyverbe szólította az uralma alá tartozó fegyveres erőket, mozgósította minden hadifelszerelését*” (*cunctisque bellicis apparatusibus*). Sőt „*hadi- és ostromgépeket*” is vitt magával (*machinis et tormentis eductis*). Thuróczy sajnos nem említi a török hadsereg létszámát, csupán annak „*óriási tömegét*” (*hostilium copiarum ingens esset multitudo*). A vár kapitányát Jánosnak, mellékneven Zovánnak és raguzai nemzetiségűnek (*Zovanus Ragusiana de natione ortus*) nevezi meg, aki Matkó dalmát, horvát és szlavón bán testvére (*frater Mathkonis*). „*Serény és rettenhetetlen*” (*vir strenuus et animo impavidus*). A nyílt összecsapást nem vállalhatta a túlerővel szemben, hanem a leírás szerint az ellenség elé vonult, és „*csatázva vonult vissza a várba*” (*nec sine certamine in castrum reversus est*). Thuróczy kiemeli, hogy a vár felkészülten várta a török ostromot.

A török haderő a vár alá megérkezvén először teljesen körülzárta Nándorfehérvárt. Valószínűleg nem lehetett információja a falak gyenge pontjáról, a kiépített falrendszeréről. Ezért nem egy helyen összpontosította erőit, hanem „*körös-körül szétszította csapatait, mindenfelől őrségeket állított fel.*” Ostromzárral vette körül a várat, és felállította a gépeket és más ostromszereket (*machinis et ceteris tormentorum generibus*).

Az ostrom kezdeteként a szultán megkezdte a falak töretését az ostromgépekkel. Az eredményességéről szólva Thuróczy általánosan fogalmaz, „*rommá lövette (dissipabat) és a föld színével tette egyenlővé a tornyokat és falakat.*” De Zován „*nem rémült meg a sok ellenség*

látványától és a kemény ostromtól (ex... *dura expugnatione*).” Hanem a védők a nappal „*fáradtságosan lerontatott*” várfalakat éjszaka megerősítették (*muniebant*), sőt kitértek, zavarták az ellenséget. Nem derül ki, hogy a török faltörés meddig tarthatott, de nem járt sikerrel. A leírásból azt nem tudhatjuk meg, hogy melyik falnál és milyen irányból történhetek ezek. A falak újra felépítése talán a kettős falrendszerű Felsővárosra vonatkozhat.

Ekkor a szultán (császár) más ostromtechnikát választott. Cselt (*aliud genus insidiarum*) eszelt ki. Ez az, amitől az 1440-es török ostrom különlegessé vált: aknászokat (bányászok) vetett be. A várhoz közeli kis domb (*colliculus*) mögött, hogy ne lehessen látni a védőknek, hatalmas „*föld alatti alagutat*” (*fossam subterraneam*) ásott, amely széles és hosszú (*longam latamque*) „*egészen a vár belsejéig*” elér. A hatalmas földmunkát sok ezer ember végezte. A földet emberek, tevék, lovak, szamarak hordták ki. Mindezt nagyon óvatosan, titokban. Thuróczy nem mondja meg, hogy ez a török alagút a vár melyik részén volt.

Thuróczy a szóbeli hagyományt alapul véve közli, hogy a védőket értesítették egy, a várba belőtt nyíllal az alagút helyéről. Zován ekkor hasonlóan elrendelte a török alagúttal szemben egy ellen alagút építését (*fossam consimiliter subterraneam*). A berobbanását is ismerteti Thuróczy. Megtölték salétrommal (*saletro*), puskaporral (*bombardarumque pulveribus*) és egyéb égő anyagokkal, a várban lévő bejáratát ügyesen lezárták, és csak a begyújtásra hagytak kis rést. Zován őröket állított a török munka figyelésére. Amikor a török alagút a vár falain belül jutott, és elérte a belső alagutat, Zován hirtelen meggyújtatta az alagutat. Az alagútban lévő emberek és állatok benn égtek. A szultán, kudarcát látva, visszatért hazájába. Az ostrom elhúzódott, az időtartamát Thuróczy hét hónapban⁷³ (*septem mensibus obsidione*) határozza meg, a kiadott magyar fordításban levő két hónap tévesen szerepel. A török veszteséget pedig 17000 főre teszi (*decem et septem sue gentis millibus*) a szóbeli forrásai szerint.

Antonio Bonfini az előbbi információkat bővíti ki ékeesebb latin nyelven (3. 4. 345–385.). Néhány helyen viszont pontosítani próbál Thuróczy leírásán. „*Körülbelül abban az évben, amelyben Albert király eltávozott az életből*”⁷⁴; Murád „király” (*Anrates rex Turcorum*) ostrom alá vette Görögfejérvárt (*Albam Grecam*), korábbi nevén *Taurun(i)umot*⁷⁵. Bonfini is kiemeli, hogy hadjáratát megkönnyítette az ország belső állapota (*interregnum*): „*bizsen a magyar államnak nem volt királya, és megtörte a két frakció meg a belháború*”.

Továbbá, hasonlóképpen Thuróczyhoz, leírja, hogy János (*Ioannes*) az ellenség elé kirohant, és csatába bocsátkozott, majd visszavonult, és „*bámulatos körülményekkel megerősítette a várost*” (*miraque diligentia munivit urbem*). Murád közel vonult a falakhoz és a hadigépekkel (*tormenta propius bellica admovere*) a „*lehető legkeményebb (quam gravissima potest) ostrom alá fogta*”. Eközben a várból folytatódott a védők kitörései (*eruptio*), és az ellenségnek nagy kárt okoztak. Murád erre nemcsak ostromgépekkel (*machinas*) törtette a falakat és bástyákat (*propugnacula*), hanem váltogatta az ostromot a falakra indított rohamokkal. Bonfini leírása szerint csak néhány torony (*turres*) dőlt le. A falak részben tönkrementek, éjszaka kellett helyreállítani. A védők az „*összehordott földből, szemétből, állati ürülékből fával borított sáncot (circummunitum) emeltek*”. A törökök már létrákon (*scala*) támadtak a falakra. A védők a nyakukba szurkot, ként (*picem ac sulphur*) zúdítottak, méhrajt eresztettek rájuk. A szultán egyik harcmóddal sem tudott eredményes lenni, de folytatta tovább a város ostromát. János, úgy tűnik, nem bízhatott eléggé a „külső falban”, mert odabent egy árkot és magasabb töltést húzatott.

Bonfini a szultán új tervét Thuróczyhoz hasonlóan ismerteti, bár néhol kibővíve. „*Rejtett föld alatti aknák*” (*adactis clam cuniculis*) segítségével tervezte bevenni a várost. Egy

kétmérföldnyire lévő dombocská (*monticulus*) mögött kezdtek el éjjel-nappal a munkálatokat, miközben cselből tovább folytatták az ostromot. 20 000 embert állítottak munkába. A barlangformájú aknából kivájt földet pedig a közeli folyóba öntötték. Bonfini sajnos nem közli, hogy az a Duna vagy Száva lehetett. Olyan széles volt, hogy már lovasok is négyes sorban bemehettek rajta. A falig jutott el, ekkor a szóbeszéd szerint egy keresztény katona figyelmeztette a védőket, vagy egy nyílveszőre tűzött cédula. Bonfini az ellenaknák alkalmazását bevett gyakorlatként ismerteti. A várkapitány „*ahogy hasonló esetben szokás*” (*veluti in re tali fieri solet*) ezzel szemben egy másik alagutat fúratott és megtöltötte lőporral, kénnel, (*nitro, sulphure*) rőzsével, majd egy kis rés kivételével, befalazta. Amikor a törökök alagútjával ez összeért, begyújtatta. Az állatokon kívül 17 000 ember pusztult el az aknában.

Bonfini nemcsak a vár ostromáról beszél, hanem város körüli harcokat is sejtet. Hiszen Murád ezen kívül a „város” (sic!) ostromában 8 000 embert veszített (*praeter hec in urbis oppugnatione*). Ez valószínűleg az Alsóvárosban lévő harcokat jelenti. Bonfini az ostromot ismét hosszúnak, héthónaposnak (*septem mensibus*) mondja. Murád rengeteg pénzt és embert veszítve visszavonult, hogy bosszút állhasson.

A második, a *török forráscsoport* az ostrom merőben más eseményeit emeli ki, főleg a város körüli portyázó harcokat. Ehhez a *korai török történetírók* beszámolóit kell összegyűjtenünk. Az *1486-i Névtelen* által írt munka egyben az első ránk maradt török történeti munka, melynek címe: *Az Oszmán-ház története*.⁷⁶ A Névtelen megemlíti Murád szultán korábbi hadműveletét, amikor elfoglalta Szemendré (Szendrő) a hidsre 842. évében (1438. június 24–1439. jún. 13.). Ezután tér rá szűkszavúan, de annál tárgyilagosabban „Belgrád” ostromára. „*Murád szultán ezután Belgrádot támadta meg, de nem tudta elfoglalni. Visszatért tehát és útközben Novaberde várát (Novo Brdo) s néhány tartományt bódított meg. A hidsre 843. évében történt (1439. június 14–1440. június 1.)*”⁷⁷ Szinte évkönyvszerű bejegyzés, de az évmegjelölése a Giese kiadásban egy évvel korábbi: 842.⁷⁸

Nesri, aki I. Szelim szultán korában alkotott *Az Oszmán-ház története* című munkájában az ostrommal kapcsolatban egészen más, de a törökök számára lényeges mozzanatról számol be: az ostrom során elrabolt óriási zsákmányról. „*Murád szultán...összegyűjtve az iszlám seregét, elindult Belgrádra támadt, s míg ezt megszállva tartotta, portyázókat küldött át a Száván. A harcosok annyi zsákmányhoz jutottak, hogy egy szép leányt egy csizmáért adtak el. A foglyok száma nagyobb volt a seregénél. Azt mondják, hogy az iszlám keletkezése óta a hit harcosai még nem szereztek ily töménytelen zsákmányt*”⁷⁹ Mintha az ostrom végső kimenetelét elkendőznék e megszépítő beszámoló. Az évszám itt is korábbi, 841. évre teszi az eseményt.

A perzsa származású, híresen művelt történetíró Szeád-eddin *A történetek koronája* című munkájában hasonló beszámolót kapunk, de ékeesebb perzsa stílusban. Mivel a vár „*bevétele sok időt kívánt egy nagy harcos csapat küldetett át a Száva vizén, hogy Magyarországot dúlja és rabolja...sok tündércsútt hálójokba ejtettek, megszámlálhatatlan mennyiségű pénzzel és sokféle árukkal rakodtak meg*.” A foglyok számáról ő is Nesrihez hasonlóan ír: „*annyi volt a fogoly, hogy egy igéző szépségű leány egy pár cipőért, egy cziprustermetű ifjú pedig 150 piasterért adatott el*”⁸⁰

Az ostrom sikertelenségéről szólva meg kell jegyeznünk, hogy a török történetírók többségében kiemelik a vár helyzetét és jó felépítését. Szeád-eddin megállapította: „*az ország kapuja és kapujának kulcsa Belgrád vára lévén...a vár szilárdságában és hozzáférhetetlenségében hegyhez hasonlított*”⁸¹ Sőt nem maradtak el a költői hasonlatok sem, főleg a vár végzetes 1521. évi török ostroma kapcsán. Így az albán származású Lutfi pasa, nagyvezír (1539–1541) így írt: „*Mihelyt Szulejmán szultán meglátta Belgrádot, azt mondta, hogy ilyen erős várat még nem*

látott.” „ez a magasba nyúló vár, a magasan röpdülő sas nem szállhat át fölötte, árka a föld gyomráig lenyúlik, bástyái a Fiastyúk csillagzatig érnek. Kemény kövön erős bástyája már kétezer éve áll.”⁸² Valamint Ferdi A törvényhozó Szulejmán szultán története című munkájában hasonló költői képekkel ír Belgrád váráról: „mely Magyarországnak nagyon megerősített és híres, rendkívül szilárd, erős és jelentékeny vára s arkainak mélysége a föld középpontjáig ér le, tornyainak csúcsaiba pedig az égi oroszlán vágta körmeit.”⁸³

Sokkal részletesebben számol be egy későbbi „török” forrás, a Tarihi Üngürüsz⁸⁴ az 1440. évi török ostromról. A szerzője, Mahmud Terdzüman a magyar királyok történetét ültette át az iszlám világ számára.⁸⁵ Ez is nagyon hasonlít az előbbi keresztény leírásokra, ezeket használhatta, de az iszlám érdekek szerint, így mások a súlypontjai.

A Tarihi Üngürüsz is röviden megemlíti a király háborúságát népével, amikor is Murád elindult „Belgirád vára ellen”, amelynek Johanisz volt a főparancsnoka. Johanisz előretört és az iszlám sereg előcsapataival vette fel a harcot. Az iszlám padisahja pedig a vár erődítményeit körülzárta. Johanisz viszont éjszakai kirohanásokkal az iszlám katonaságnak rendkívüli kárt okozott. Murád ekkor hatalmas földsáncok (*havale*) emelését rendelte el. Olyan magasra, hogy a várfalak magasságáig érjen, erre vontatták fel az ágyúkat, innen minden oldalról kezdték lövetni a várat.

Az aknák építésének leírásában a szerző viszont jelentősen módosított. Nála a vár védői a veszélyt érezve kezdtek „föld alatti folyosót” ásni, amelyet löporral töltöttek meg, ezzel akarták a levegőbe (sic!) röpdíteni az iszlám népet. A támadók a Tarihi Üngürüsz szerint is hét hónapig ostromolták a várat. Amikor ezen „föld alatti folyosók” fölé (sic!) érkeztek, a védők berobbantották a folyosókat és sok müszlim vértanúhalálát okozták. Murád megtartotta a legfelső dívánt, lemondott a vár bevételeéről. Visszafordult, Iszakh pasát hagyva hátra.

A bolgár szakirodalomban, bár Thuróczyra hivatkozik, Cvetkova is ehhez hasonló változatot ismertet. A bolgár történész szerint a védők a várárkokat töltötték meg fával, robbanóanyaggal és erre szórták a löport. Amikor másnap hajnalban az oszmán seregek a várárkokon való átkelést megkísérlik, akkor a védők égő fáklyákat dobtak az árkokra. Mindenesetre a Tarihi Üngürüsz szerinti föld alatti folyosók nehezen értelmezhetők várároknak. Cvetkova azonban a török sereg hajóvesztését is említi, amiről idézett forrásaink hallgatnak.⁸⁶

A legutóbbi szerb szakirodalomban a történészek mind a két ostromváltozatot ismertetik. „1440 áprilisában megkezdődött az ostrom. A védőknek az erős tornyok és a mély árkokkal szegélyezett kettős falak jelentették a legnagyobb segítséget... II. Murad titokban föld alatti alagutat kezdett ásatni... ők is (t.i.: a védők) elkezdtek ásni az ellenséggel szemben... Katonái (t.i.: Murádé) betömtek a vár körüli árkot, s létrákon másztak a falakra, ahol nyílzáppal és fáklyaesővel várták őket, s a faanyagokkal együtt ők is meggyulladtak. Súlyos harcok után a törököknek mégis vissza kellett vonulniuk, s Belgrád hat teljes hónapig tartó ostrom után felszabadult.”⁸⁷ Látható, hogy előbb a föld alatti alagutat említik, – hasonlóan Thuróczy és Bonfini leírásához, – majd a várárok betömését is.

Szándékolatlanul hagytuk legutoljára a harmadik forráscsoportot képező, az ostromra vonatkozó görög nyelvű⁸⁸ bizánci forrásokat, amelyekre ezúton kívánjuk felhívni a figyelmet, és amelyet – tudomásunk szerint – a szakirodalom eddig még nem használt fel. Ehelyt két fontos bizánci forrás ismertetésére vállalkozunk.

Laonikosz Khalkokondülész⁸⁹ bizánci történetíró nagyszabású munkájában (*Apodeixisz Hisztorión*),⁹⁰ melyet 1480 körül az Oszmán-dinasztia felemelkedéséről írt, követve hérodotoszi–thuküidészi archaikus-klasszikus stílust, egy rövid szakaszban említést tesz

„Mpelográdész” (Belgrád, Nándorfehérvár) ostromáról.⁹¹ A város természeti fekvését ismer-teti: „Ezt a várost kétfelől két folyó fogja körül, egyik oldalról az Isztrosz (Duna), a másik oldalról pedig a Szabba (Száva), amely a város mellett torkollik az Isztroszba.” (ford.: Szabó Pál)⁹² Az előzmények kapcsán megemlíti, hogy miután „Amouratész” (Murád) szultán Brankovics két fiát magánál tartotta és megvakította, „megérkezett Szpenderóba (Szendrő), a triballoszok (t.i.: a szerbek) fővárosába, és a városban elegendő őriséget hagyott hátra. Rögtön sereggel elvonult a paiónok (t.i.: a magyarok) városához, Mpelográdészhoz” (ford.: Szabó Pál).⁹³ Ezután következik az ostrom ismertetése a faltöretésről és a védők által okozott súlyos károkról: „Mehmetész fia, Amouratész megostromolja a várost. A vár falát messzire ható lövedékekkel (τηλεβόλους) törette és nem kevés részét lerombolta. Viszont a hadserege elszenvedte a védők messzire ható lövedékeinek és mindenféle kidobált dolgainak csapását, ezernyi nyíl zúdult mind a harcosokra, mind pedig a császári táborra” (ford.: Szabó Pál).⁹⁴ Khalkokondülész név szerint megemlít egy vitéz törököt, aki a falak lerombolása által eredményesen harcolt seregével. „Ott (t.i.: a táborban) Haliész⁹⁵, Brenedész fia (Αλίης ὁ τοῦ Βρενέζεω), aki a táborban kiválóságáról volt híres, bátor lévén, először övével megostromolta a falat, majd árkot⁹⁶/aknát (τάρφρον) ástott a célből, hogy a városhoz legközelebb üssön táborát saját csapataival. Alighogy a fal leomlott az újonnan érkezettek bejutottak a várba és a várnak nagy részét uralmuk alá hajtották. Miután a városban egybegyűlők odaérkeztek, közelharcba bocsátkoztak az újonnan betörőkkel és kiszorítva visszaverték őket a falaktól. Mivel a hadsereget kiverték és a város elfoglalása neki (ti.: Murádnak) nem sikerült, elvezette a sereget és hazatért” (ford.: Szabó Pál).⁹⁷

A másik általunk idézett, XV. századi bizánci történetíró, Dukasz⁹⁸ Bizánc története című munkájában⁹⁹ (30. fejezet) az előzményekről részletesebben számol be. Dukasz leírásában jól érzékelhető, hogy a szultán az egykor magyar király vazallus államait hogyan „semlegesítet-te” a hadjárata előtt. Mourat (Murád) elfoglalta Szmedrobont (Szendrő). Nála is szerepel a Geórgiosz (Brankovics György) szerb despota két fiának megbilincselése és megvakíttatása. Megemlíti Drakoulioszt (Vlad Dracul) is, aki Blakhiából (Havasalföld) járult Murád elé, hogy behódoljon. De a szultán megbilincselte és Kallioupolisban (Gallipoli) őrizetben tartotta egy bástyatoronyban, mivel attól tartott, hogy átáll a magyarokhoz. Túszként tőle is fiait követelte, akiket – miután megkapta – Ázsiában őriztetett, a hűségeskü letétele után pedig elbocsátotta Drakoulioszt.¹⁰⁰

Dukasz nemcsak a város földrajzi helyzetét, hanem a vár birtoklására vonatkozó, a magyar királlyal kötött (tatai) szerződés indokait is ismerteti. „Belgrád szerbiai város volt, jól megépített és nehezen elfoglalható (ὄχυρὰ καὶ δυσάλωτος), két folyó a Danoubéosz (Duna) és a Szaba (Száva) torkolatánál. A magyar király (ὁ κρᾶλης Οὐγγρίας) kevés idővel korábban ezt a város kérte, és Geórgiosz despota nekiadta, félve attól, nehogy ugyanezt a törökök elfoglalják és a túlsó partra átkeljenek, és majd elfoglalják a magyarok és a despota városait. Mert a Szerbnek (t.i.: a despotának) a túlsó parton voltak még erős városai. Azért, hogy a magyarok hatalmasabbak (δυνατωτέρους) és harciasabbak (μαχιμωτέρους) legyenek tehát, a despota átadta nekik Belgrádot, hogy ezután ők őrizzék. Miután a despota átkelt az Isztroszon, mivel Mourat Szmedrobot (Szendrőt) akarta, ő a saját városaiban tartózkodva, meg tudja magát majd a magyarokkal oltalmazni” (ford.: Szabó Pál)¹⁰¹

Murád ezután tavasszal vonult „Pelogradó” (Belgrád) ellen. „Amikor a tavasz megérkezett nagy és erős sereggel elindult Ázsiából és Thrákiából és Pelogradó városa ellen hadjáratot indított.”¹⁰² A despota tettére „Abban az időben a törökök ezt ellenségesen felhasználva, megérkeztek Pelogradóhoz. Miután a sátrakat körben felállították, sok kőhajítógépet (πετροβολισμοὺς

πολλοὺς), mind a kicsiket, mind a nagyokat előkészítették, sáncokat (χωματτα) emeltek. Készen állt (t.i.: Murád) arra, hogy a folyón több mint 100 triérésszel átkeljen.” (ford.: Szabó Pál)¹⁰³ Dukasz elég pontosan ismerteti az oszmánok régimódi, szokásos „hideg” tüzéségét, de fontos említést tesz a felvonuló török flottáról is, amelyről más források, kivéve I. Ulászló előbb említett júniusi oklevelét, nem szólnak. Az ostrom azonban elhúzódott. „Az egész időben, 6 hónapon át elhúzódván, sem a szárazföld, sem a folyóvíz nem volt hasznára, hanem inkább sokakat elvesztett az ő legjobb szolgálói közül a dögvész betegsége miatt és a várból, a hadi-szerkezetekből kilőtt lövedékek miatt.” (ford.: Szabó Pál).¹⁰⁴ Ezek az ólomlövedékek pontoszi dió nagyságúak voltak. Megtették a hatásukat, az ostrom végső szakaszát eldöntötték. II. Murád kénytelen volt veszteségeit felmérni a hosszú, hat hónapos ostrom során. Dukasz szerint a seregben pestis is pusztított. Így a szultán hazavonult. A történetíró ezek után a bizánci egyházzal való unió létrehozásának történetével folytatja világkrónikáját.

VI. Az ostromban alkalmazott haditechnika

Az 1440. évi várostromban, bármelyik leírást nézzük, meghatározó volt az aknász ostromtechnika (undermining) és a védők által újszerűen alkalmazott tűzfegyver. Az aknaásás, a föld alatti folyosó (cuniculus) az ókorban is ismert és alkalmazott haditechnika volt. Példaként tudjuk csak megemlíteni, hogy nemcsak a kínai haditechnikában¹⁰⁵ (Hadakozó Fejedelemségek Kora, Kr. e. 453–221) alkalmazhatták, hanem a görög történetíró, *Polübiosz* (Kr. e. 200. k.–118) leírja, hogy *V. Philipposz* makedón király (Kr. e. 229–179) amikor Prinasszosz erődjét akarta bevenni, ilyen cselt alkalmazott (XVI. 11) I. Attalosz pergamoni király (Kr. e. 241–197) ellen. Ugyanis elhitette, hogy aláaknáztta a városfalakat és ha a védők nem adják fel a várat, akkor az aknákban a falakat alátámasztó gerendákat meggyújtja. A védők hittek neki és megadták magukat.¹⁰⁶

A rómaiak által alkalmazott aknaásás hadtörténeti párhuzamaiból kettőt emelünk ki, melyek leírásukban emlékeztetnek az 1440. évi ostrom egyes mozzanataira. *Titus Livius: A római nép története* című nagyszabású munkájának V. könyvében (19–21.) írja, hogy a dúsgazdag *Vei* városának rómaiak általi ostroma túlságosan elhúzódott.¹⁰⁷ Amikor Kr. e. 396-ban *M. Furius Camillus* a rómaiak diktatorrá nevezték ki, ő azonnal „katonáit ostromművek építésére fogta. Legtöbbet és legfáradtságosabban egy föld alatti folyosón (cuniculus) dolgoztak, amelyet az ellenséges vár irányában kezdetek ásni...óránként váltották egymást, nem pihenve sem éjjel, sem nappal, míg a fellegrvárba vezető alagút el nem készült.”¹⁰⁸ Mindeközben „megrohanta a város minden pontját, hogy elterelje a figyelmet az alagút felől fenyegető veszélyről”.¹⁰⁹ A rómaiak az alagúton át előzönlöttek *Vei* fellegrvárát és az ostromlók előtt kinyitották a kapukat. A város, amely „tíz nyáron és tíz télen volt egyfolytában körülzárva” elesett.¹¹⁰ Szembetűnő a török ostrommal való hasonlatosság abban, hogy a rómaiak az erőd ellen indított rohamokat tovább folytatták, hogy az akna ásását elvégezhessék. E haditechnika későbbi ismeretében nem érthetünk egyet a fordító Muraközy Gyula e részhez írt megjegyzésével, amely szerint „elégge valószínűtlen, hogy az ostromlók a meredek heggyen álló fellegrvárat egy alagúttal meg tudták volna közelíteni”.¹¹¹

Az ostrom során alkalmazott aknaásás részleteiről történetíró Livius további adalékkal szolgál, amely érdekes párhuzamot mutat Nándorfehérvár török ostromának humanista leírásával. A szerző a XXXVIII. könyvben (4–9.) a rómaiak III. Antiokhosz (Kr. e. 223–187)

elleni háborúját tárgyalja, a Kr. e. 189–187 közötti eseményeket. Kr. e. 189-ben Az épeiroszi *Ambrakia* erődjét, amely Pürrhosz egykori székhelye volt, a római consul, *Marcus Fulvius Nobilior* ostromolta. A várat sáncokkal és árkokkal körülvette. Három ostromgépet is használt. „*A falakat faltörő kosokkal (arrietibus) döngették, a falomzatot vaskampókkal ellátott gerendákkal bontották meg*”.¹¹² A védők eredményesen védekeztek, így a rómaiak „*mégsem tudtak behatolni a nagyrészt védtelenné vált városba, mert a védők a lerontott fal helyett, a lehető leggyorsabban, újat építettek*”.¹¹³ A consul, látva a közvetlen rohamok és ostrom kudarcát, „*egy ostromfedéllel előzőleg eltakart helyen rejtett akna (cuniculum occultum) ásását kezdte meg. Az ellenség, noha a rómaiak éjjel nappal dolgoztak, nemcsak ezt nem vették észre, de azt sem, hogy a földet kiboradják*”.¹¹⁴ Ekkor a védők ellenakna ásását kezdték meg: „*félelmükben, hogy az ellenség falaik alatt már utat is készített a városba, elhatározták, hogy árkot ásnak a falon belül (fossam intra murum) a védetőkkel befedett hely irányában*”. A védők a helyes irányt jól megtalálták, ugyanis „*teljes csendben, fülüket odaszorítva hallgatóztak, merről hallják az ásás zaját*”.¹¹⁵ Amikor a két akna összeért, láthatatlan viadal kezdődött a föld alatt, amelynek során egymást megpróbálták kiűzni az aknából. Erre egy tollal megtömött hordót használtak, amelynek aljára egy csövet erősítettek. „*A tollpihe közé paraszt tettek, s ezt a hordó végében elhelyezett csövön át, fújtatóval lánggra lobbantották*”. A keletkező sűrű füst és bűz „*harci gázként*” hatásosnak bizonyult. A consulhoz követek érkeztek, kérve tőle, hogy kímélje meg a várat. A háborút végül III. Antiokhossal Kr. e. 188-ban, az Apameiában megkötött béke zárta le.

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a későbbi humanista történetíróink bőségesen merít(h)ettek az antik szerzőktől, – így Liviustól is –, ami Nándorfehérvár ostromának leírásakor némi mintául is szolgálhatott.¹¹⁶ Ambrakia erődjének ostromáról, korábban, Polübiosz is részletes leírást hagyott ránk (XXI. 27–28), amely Livius mintájaként szolgált.

Ha a két antik szerző és a humanista történetírók két párba illeszthető, „párhuzamos” beszámolóit összevetjük, haditaktikai hasonlóságokat mutatnak. A feltételezhető humanista mintán túlmenően az események hasonló epizódjai a fontosabb „rácspontokban” egymásra illeszthetők. Ahogyan Livius átvette a korábbi, Polübiosz tudósítását Ambrakia ostromáról, úgy Nándorfehérvár ostromáról – a Livius felhasználó – Bonfini is Thuróczy beszámolóját. Pontokba szedve a főbb epizódokat, a következő oldalon látható összehasonlító táblázatban ábrázoljuk.

Mindebből jól látható a várostromok menetének taktikai sorrendje. Továbbá az, hogy a hagyományos ostromnak, illetve a falak töretésének eredménytelenségét követően alkalmaztak alagutat a korabeli haditaktikában. Az akna használatára középkori haditechnikai párhuzamokat is kereshetünk. Európa nyugati felén, a százéves háborúban (1339–1453) maga V. Henrik angol király (1387–1422) is aknát ásott Caen ostrománál.¹²¹ A védők vízzel töltött edényeket helyeztek a falakra, hogy észleljék az aknaásás kísérleteit.¹²²

A török hadseregben is természetesen voltak az aknászok, a *lagumdsi*-k, akik a műszaki szolgálathoz tartoztak. Nevük a *'lagum'* akna szóból ered.¹²³ A mesterek a hozzájuk rendelt bányászokkal az akna fúrását, ellenakna készítését, betömését és robbantását végezték. Ilyen csapattestek a XVI. században Isztambulban már laktanyában voltak, amely az első török hadmérnöki főiskolának volt tekinthető.¹²⁴

Thuróczy és Bonfini Nándorfehérvár 1440. évi ostrománál sajnos nem említi az aknaásás lehetséges helyét. A Thuróczy-kommentár megemlíti, hogy az *Avala* hegyről valószínűsíti.¹²⁵ 2009 júniusában viszont arról szólt a hír, hogy a mai belgrádi Underground klub falaihoz közel van egy középkori tömegsír, amely egy berobbantott aknában őrzi a török

Polübiosz ¹⁷ (XXI. 27–28)	Líviusz ¹⁸ (XXXVIII. 4–7)	Thuróczy ¹⁹ (230.)	Bonfini ²⁰ (3. 4. 345–385)
Ostromgépekkel, faltörő kosokkal „a támadás mindenfelől, hatalmas erővel egyszerre indult”	„A consul befejezte a város bekerítésére épült sáncok és falak megközelítésére szolgáló ostromművek elkészítését”, „A falakat faltörőkösökkel dönggették” „váratlanul kitörést intéztek az ostromművek ellen”	„erős ostromsárral vette körül a várat. Felállította a gépeket és más ostromszereket.” A védők „dumaszak módjára gyakran kivíjzóztak nagy zavart helyre”	„Az ellenség... odatovinitatta a hadigépeket, körülzártta a várost” „a városbeliek... váratlanul ki-ki törtek a táborra” „gyakori kirobánások”
„A védők gyakori kitörések alkalmával vítéssel barcoltak... egyszer éjjel... mások fényes nappal”	„mégsem tudtak behatolni a nagy-rész védetlenné vált városba, mert a védők a lerontott fal helyett, a lehető leggyorsabban újat építettek”	„a várfalakat, amelyeket a császár nappal fűrészszerűen lerontatott, éjszaka megerősítették”	Murád „makacsul törte a falakat és bástyákat” A védők „éjszaka a ledőlt falakat állították helyre”
„Ezért tanácsatlanságukban arra jutottak (t. i. a rómaiak) hogy a föld alatti keszdenek valamit és aknát ásnak”	A consul „mivel közvetlen támadással igen kevés eredményt ért el... rejtett akna ásását kezdte meg” „a rómaiak éjjel-nappal dolgoztak”	„A császár látta, hogy Zován vítéssel védi a várat, csett eszelt ki... egy föld alatti alagutat ásott” „a munka állandóan folyt”	„a török látta, hogy sem az egyik, sem a másik baramóddal nem ér el semmit”, azt tervezte, hogy rejtett föld alatti aknák segítségével próbálkozik. A „barlang formájú víjatot éjjel-nappal ásták”
Ezt „folytatták is szünet nélkül, éjjel és nappal váltva egymást”	A védők „félélmükben... elhatározták, hogy ár-kot ásnak”	„elrendelte, hogy... föld alatti alagutakat készítsenek a császár alagútjával szemben”	„Már a falakig vitték az alagutat...” amikor a kapitány „egy másik alagutat fűrt amazzal szemben”
A védők elől elrejte történt. „A védők észrevéve” szintén „alagutakat ástak a fal alatt... hogy pontosan szembetálat-közszannak az ellenséggel”	„az ostromművek találkoztak” „láthatatlan viadalt kezdtek a föld alatt” Tollpíhével megtöltött hordó alkalmazása a rómaiak ellen.	„amikor az ellenség alagútja a vár falain belül elérte a városbeliek által ásott alagutat... Zován meggyújtatta.” Az akna berobbantása.	„az ellenséges akna a falak alatt összeért az övével” Az akna berobbantása.

TÁBLÁZAT A PÁRHUZAMBÁ ÁLLÍTHATÓ FORRÁSOK FŐBB EPIZÓDJAINAK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE

holttesteket 1440. évi ostromból. A török holttestek a kőtörmelék alatt maradtak, elzárták az egyik ilyen alagutat.¹²⁶

Az aknák ásását alkalmazta később II. (Hóditó) Mohamed szultán (1451–1481) is 1453-ban, Konstantinápoly erős falai ellen. Konstantinápoly török ostroma analógiákkal szolgálhat az előbbi, szűkös ismeretek kiegészítéséhez. Amikor április 6-án Mohamed elrendelte a falak ágyúzását, ezzel egyidejűleg elrendelte az aknák ásását is. Mivel nem volt kellő szakértelmű aknász, *hivatasos bányászokat* kellett hozatnia. Így szerbeket például a Novo Brdó-i ezüsbányából. A falaktól messze kezdtek el a munkálatokat, hogy ne vegyék észre a védők. Ez a technika ott eredményes, ahol a talajviszonyok is lehetővé teszik, valamint, ahol egyszerűes a védőfal. Ez a Blakhernai-falnál volt. Amikor a védők május 16-án felfedezték, Johannes Grant mérnök ellenaknát ásott. Bejutottak a török aknába, és felégették a fa tartóelemeket, a tető beomlott, maga alá temetve az aknászokat. A törökök május 21-én újabb aknát a Kaligari-kapunál kezdtek. Ezt vízzel árasztották el, vagy kifüstölték. Május 23-án a Blakhernai-falnál újra próbálkoztak aknák ásásával, de Grant ezt is megsemmisítette, s ezután a törökök felhagytak az akna építéssel.¹²⁷

Nándorfehérvár végső, 1521. évi török ostroma szintén jó párhuzamot kínál számunkra. A török sereg immár tüzérséggel felszerelve látott hozzá az ostromhoz, de az aknászok szerepe szintén döntő jelentőségű volt a vár feladása szempontjából. *Lutfi* pasa leírása szerint, amikor a külső várat elfoglalták, a 28. napon aknával robbantották fel az éléskamrául szolgáló tornyot.¹²⁸ *Ferdi* is ezt erősíti meg, bár nem ír az 1440. évi ostromról, csak az 1456. esztendeiről. Az 1521. éviben pedig kiemeli a megfelelő tüzérséget: „*mennydörgő ágyúk és villámbatású puskák*”, „*sárkányhoz hasonló ágyúk*”. Elfoglalták a külső várat, a védők a belső várba zárták be magukat, de ezt nem bírták ágyúkkal, vivó árkokkal bevenni. Ekkor „*Jagimdsik hoztatta a bányákból és aknák nyitásárahoz fogtak.*”¹²⁹ Amikor ezzel a „Nebojsza” tornyot felrobbantották, a védők feladták a várat.

Nándorfehérvár 1521. évi török ostrománál már az oszmán hadsereg birtokában volt a megfelelő modern tüzérségnek, ami 1440-ben még hiányzott. A XV. század volt ugyanis a tüzérvesszerek megjelenésének a kora. Jelentőségük a százéves háborúban is főleg a várak ostromában és védelmében volt, együtt alkalmazva még a mechanikus kőhajtó gépekkel.¹³⁰ Ezek lehetnek nagy, nehéz ágyúk, amelyeket a falakon való rés ütésére használtak, a kisebb, hosszú csövű ágyúkat pedig a védők lövésére. Az anyaguk a XV. században még a költséges bronzból (réz és ón ötvözet) volt, az öntése nagy szakértelmet kívánt, elsősorban a harangöntőktől. A golyók nagysága is a kis söréttől a hatalmas kő- és vasgolyókig terjedt. Az ágyúkat felhevített vasruddal sütötték el. Használatukat akadályozta, hogy a töltés, tüzelés, újratöltés hosszadalmas volt és minden lövés után ecetes vízzel ki kellett mosni.¹³¹

Az oszmán sereg sokáig nélkülözte ezt a technikát. Példának okáért II. Murád 1422-ben hiába vette ostrom alá Konstantinápolyt, nem rendelkezett ehhez kellő nehéztüzérséggel, a falak kifogtak rajta.¹³² A bizánci történetíró, *Laonikosz Khalkokondülész* szerint a régi bombavető, kőhajtógépek pedig nagyobb zajt csaptak, mint kárt okoztak (V. könyv).¹³³ Kőlövedékei (*οἱ λίθοι τῶν τηλεβόλων*) pedig másfél talanton súlyúak voltak.¹³⁴ A törökök később is az ágyúöntéshez elsősorban külföldi mestereket alkalmaztak. Ehhez éppen az erdélyi magyar származású *Orbán mester* segítette hozzá a törököket. Miután Bizánc nem tudta őt szolgálatába fogadni, a török ágyúöntő műhely vezetője lett, és egy hatalmas méretű ágyút is elkészített. Bár naponta csak hétszer tudták elsütni, de hatása lenyűgöző volt. II.

Mohamed 1453-ban már ennek birtokában foghatott az ostromhoz.¹³⁵ A török tüzérség gyakorlatilag csak ekkor debütált.

1440-ben II. Murád – mint láthattuk – inkább kőhajítógépekkel törette a falakat. A védők viszont már fel voltak szerelve tűzfegyverekkel is. *Bertrandon de la Brocquière* lovag 1433-ban 3 nagy bronz ágyút említ, kőgolyókkal. Az egyik 42 hüvelyk széles, amelyet még ő sem látott.¹³⁶ A Magyar Királyságban a tüzérség Zsigmond király idején honosodott meg, megszorította a hadászati szakmunkákat is.¹³⁷ A Thuróczy leírásában szereplő „*ceteris tormentorum generibus*” kifejezésbe a tűzfegyvereket is bele lehet érteni.¹³⁸ Ugyanis a *tormentum* fogalmába többféle fegyver beletartozott: nemcsak a hajító gép (*tormentum iaculamentarium*), hanem a puska, vállpuska (*tormentum humerale*) is.

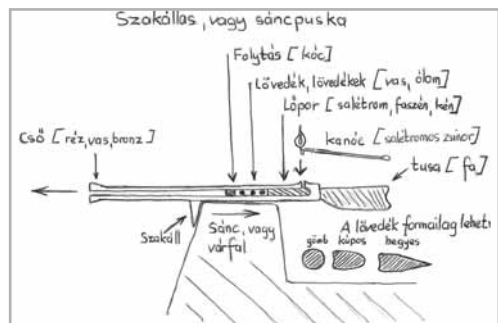
Érdeemes szemügyre vennünk ebből a szempontból idézett bizánci forrásunkat. A bizánci történetíró *Dukas* bár elég körülményesen, megfelelő szavakat keresve, de egyedülálló részletességgel leírja a védők által használt, bronzból készített „csodafegyvert”, amelynek maga is elismeréssel adózik.¹³⁹ „*Mivel reájuk (t.i.: a törökökre) pontoszi dio¹⁴⁰ nagyságú ólomlövedékeket lőttek bronzból készített (eszközökből), amelyekben belül (egyenes) sorban (καθ' ὄρμαθὸν) 5 vagy 10 lövedék (βολίδας) van. Hátról pedig...tele salétrommal¹⁴¹, kénnel és faszénnel. Bizony kátrányszagot (áraszt), amikor a tűz szikráját, ha odaérintik ehhez a keverékhez, és hirtelen ráteszik, és mivel a levegő beszorul a lövedékek miatt (ὕπο τῶν βολίδων), a kényszerítő erőből kifolyólag, kilövi a lövedékeket (ὠθεῖ τὰς βολίδας)...mégpedig előlről.*” (ford.: Szabó Pál).

Ezek alapján megkíséreljük rekonstruálni a fent leírt fegyvert, ami ilyen nagy hatékonyságú. Ez az ún. *szakállas- vagy sáncpuska* lehetett, amelynek e forrás alapján elkészített rekonstrukciós vázlatrajzát az alábbiakban közöljük.¹⁴²

A forrás leírása tartogat számunkra néhány haditechnikai újdonságot. A szakállas puskák tulajdonképpen átmenetet képeznek az ágyúk és a későbbi puskák között. A szakirodalomban kézi ágyúként is emlegetik (*hand-cannon*). Tulajdonképpen ki voltak támasztva, nem kézzel kellett megtartani, ami pontosabb célzást tett lehetővé. A várfalra is helyezhették és a kilövéskor keletkező visszaurgató erőt egyedül a „szakáll” fogta fel. Emiatt nagyobb lőportöltetet használhattak és messzebbre lehetett lőni, mint a kisebb kézi puskákkal vagy az íjakkal, számszeríjakkal. A nagyobb tűzerővel könnyedén át lehetett

a páncélt is lőni, holott a korabeli kézfegyverek erre képtelenek voltak. A kézi tűzfegyverek még a XVI. században is gyengék voltak a jó minőségű páncélok ellen. Talán ez okozhatta, hogy az 1440. évi ostrom során a törökök mindenképpen közel merészkedtek a falakhoz, bízva e fegyverek gyengeségében és a hagyományos hidegfegyverek elhárításában.

A szakállas puskák ekkor újak számítottak a korabeli hadászatban. Az anyaguk kezdetben bronz, később pedig vas volt. Az első példányok a XIV. század végén kezdtek megjelenni. Ilyen a svédországi *Mörkö* mellett előkerült lelet. Egy hatszögletű bronzból készült cső, alul jellegzetes „szakállal”, felül pedig egy Jézus irányzék figurával. 1426-ból való a németországi Schleswig tartományból, a Vedelspang-kastélyból előkerült ötszögletű, vasból készített cső.

3. MELLÉKLET SZAKÁLLAS VAGY SÁNCPUSKA VÁZLATRAJZA (KÉSZÍTETTE: DANI D. PÁL)

Továbbá fennmaradtak a XIV–XV. század fordulójából eredeti fa ággal és hosszú tussal készített példányai is, amelyekre maga a cső vaspántokkal volt felerősítve.¹⁴³

E viszonylatban, – ismereteink szerint –, Dukasz fenti leírása 1440-ből a szakállas puska közép-európai alkalmazásának első említése. A leírás a lövedékek szempontjából is újszerű. Dukasz említi, hogy öt vagy tíz, „*pontoszi dió nagyságú olomlövedékeket*” (βολίδας μολιβδίνας, ὅσον καρύο Ποντικῶν τὸ μέγεθος) lőtt ki. A szöveg alapján még tisztázásra vár, hogy ezeket hogyan tölthették be a csőbe. Nem pontos célzásnál, főleg a várfalnál nagy tömeg ellen vívott közelharc visszaverésére kiválóan alkalmas lehetett. Dukasz kifejezetten említi az ilyen lövedékek okozta pusztítást az ostromlók között. A lövés „nagy terítése” miatt a mai értelemben vett „sörét” elődjének is tekinthető.

Dukasz a dió alakú, gömbölyű alak mellett viszont leírja, hogy a lövedéke lehetett hosszúkás alakúra és szöghöz hasonlóan hegyesre kovácsolva, ami a félelmetes röppályát és átütőerőt biztosított. Ezzel a páncélt is át tudták lőni. Ez pedig, véleményünk szerint, az első említése a kúpos, hegyes lövedéknek. „*Ekképpen az erő, amíg nyílásban rendelkezésre áll, lövedéket lő ki (βολίδα πέμπεται), sőt ellő egészen 1 római mérföldig is. Történetesen akár ember, akár élőlény, noha páncélozottan járjanak, e lőpor ereje annyira erős, hogy a lövedék (βόλις) átđöfvén egyet, nem lesz puha a másikig érve. Sőt még két testben nemcsak, hogy nem merül ki az ereje, – noha fegyvert viselők és páncélozottak –, hanem amikor a golyó (βολίς) fémből/vasból vagy valamilyen más anyagból van kovácsolva, fegyverkészítésre használva, kalapáccsal pedig hosszúkás alakúra (εἰς γραμμὴν) van kialakítva, – éppúgy, mint egy háló-szög (ἤλος ὁ βόλος) –, áthatol az a Föld legmélyén is, akár a Tüzes-folyó.*¹⁴⁴ (ford.: Szabó Pál)¹⁴⁵

A Dukasz-féle fegyverleírás tehát mindenképpen figyelemre méltó magyar vonatkozásban is, hogy az 1440. évi török ostromkor a Tallóciak korszerű tűzfegyvereket használtak. Mivel a család a nemzetközi kereskedelem fontos szereplője volt a térségben, így a Magyar Királyságba importálhatták ezeket a fegyvereket is.

VII. Epilógus

Az 1456. évi nándorfehérvári diadallal összehasonlítva látható, hogy az 1440. évi ostrom során a védőknek sokkal hosszabb ideig, – hat-hét hónapig! –, kellett szembenézni a szultáni sereg túlerejével és külső katonai segítséget sem várhattak. A védők és a Tallóciak helytállása ennek tekintetében kellene, hogy megillető helyre kerüljön hazai történetírásunkban. A kortársak sem fordítottak kellő figyelmet a déli végvár sikeres megvédésére, mivel a polgárháborús események kötötték le erejüket.

A tények alapján azt gondolnánk, hogy Nándorfehérvár sikeres megvédéséért hálátlan volt az uralkodó. 1441-ben Tallóci Jovánt leváltották, és Hunyadi Jánost nevezték ki erdélyi vajdává, temesi ispánná és nándorfehérvári kapitánnyá. Mintegy generáció-váltásként Hunyadi ekkoriban emelkedett fel az országos politika szintjére. Mai szemmel nézve ellentétet várnánk közöttük. Legutóbb Engel Pál rekonstruálta a „pályakezdettségek éveit”. Eszerint Hunyadi Ozorai Pipónál kezdte, majd 1426-ban Lazarevics Istvánhoz került. Ekkor ismerhette meg igazán Nándorfehérvárt. A despota halála után Zsigmond király familiárisa lett, majd Tallóciakkal való kapcsolata is megkezdődött. Az akkori szörényi bán, Tallóci Frank szolgálatába állhatott. Habsburg Albert király 1439-ben Hunyadit nevezte ki szörényi bánná Tallóci helyére. Az idős Tallóciival mégis igazi barátságba került az ifjú Hunyadi, hiszen

Bonfini leírja, hogy Hunyadi apjaként tisztelte Tallócit. Amikor belépett a tanácssterembe mindig felállt előtte. Így tisztelgett, és megvárta, amíg leült, utána foglalt helyet. Mályusz Elemér szerint Tallóci Frank megérezte, hogy Hunyadi lesz az ifjú és méltó utóda a déli végeken. Nem leváltották, hanem korban szokatlan módon visszalépett a javára.¹⁴⁶ Bonfini továbbá említést tesz egy bizonyos *Csanádi Ferenc*ről, akiről Engel Pál derítette ki, hogy nem más, mint Tallóci Frank.

A Tallóciak bár házasságuk révén beilleszkedtek a magyar főurak közé, a hatalmuk azonban csak a királyi hatalmon alapult, ezért törekény volt. Ráadásul különböző jogcímen tartották kezükben a várakat, de nem magánbirokként, mint a bárók. Így a mindenkori királyi hatalom függvénye volt e várláncolat kézben tartása.

A Tallóciak 1440 utáni sorsa kevésbé ismert, okleveles feltáratlanság miatt. Tudjuk, hogy Tallóci Frankó török fogságba esett 1441–1443 között. A Hunyadival való barátsága továbbra is megmaradt. Kiszabadulása után ott volt 1444-ben a várnai csatában. Részt vett Hunyadi újabb hadjáratában és Thuróczy beszámolója szerint 1448-ban a II. rigómezei csatában halt meg.¹⁴⁷ Petkó megtartotta a haláláig a horvát-dalmát bániságot (1453). Matkó, aki a család támasza volt, szembekerült Cillei Ulrik terjeszkedésével a szláv bániságért. 1445-ben halt meg. Jován sorsáról kevesebb ismeretünk van, Pekrec vár védelmében esett el, midőn már Szlavónia Cillei Ulrik kezébe került.¹⁴⁸

Nándorfehérvár 1440. évi szultáni ostromát elhelyezve a magyar és európai események között, megállapítható, hogy egyaránt jelentős hatással volt mind a hazai, mind az európai katonapolitikára. Az 1389-től kezdődő alapvetően védekező török elleni stratégiát 1440-től felváltotta egy offenzív, támadó szakasz 1456-ig.¹⁴⁹ Murád sem mondott le Nándorfehérvár megszerzéséről. Hunyadi első győzelmeinek hatására a szultán 1442-ben békét ajánlott Ulászlónak, de Nándorfehérvár átadásának és évi adó fizetése fejében. Ebben az offenzív szakaszban megemlítjük még Hunyadi 1443–44-es téli hadjárát, az 1444-es várnai csatát és 1448-ban a rigómezei ütközetet.¹⁵⁰

Nándorfehérvár 1440. évi ostroma ezen túl „kiprovokált” egy egységesnek szánt európai törökellenes fellépéssorozatot. A lengyel érdeklődés is megnőtt e térségben, hiszen a lengyel–magyar király, Ulászló könnyebben harcolhatott magyar földön a török ellen, mint a sajátján.¹⁵¹ Hozzá kell tennünk, hogy ennek a balkáni katonai aktivitásnak nem csupán törökellenes éle volt. A hadjáratok irányát figyelembe véve ezek részét képezték az oszmánoktól szorongatott Bizánc megsegítésének, egészen Konstantinápoly 1453-ban történt oszmán elfoglalásáig.

JEGYZETEK

E tanulmány a 2010. március 19-én és július 17-én, Hódmezővásárhelyen, az Emlékpont Múzeumban a Vásárhelyi Történelmi Kör III. Történettudományi Találkozóján megtartott előadások szerkesztett változata.

¹ SZÓCS TIBOR: Egy „legendás” hős: Dugovics Titusz története. *Hadtörténelmi Közlemények* 2009/1. 3–35.

² Itt jól használhatók az 1456. évi ostromról szóló szakmunkák. Legutóbb 2007-ben jelent meg Cseh Valentin tollából az 1456. évi ostromot mintaszerűen feldolgozó monográfia. CSEH VALENTIN: *Nándorfehérvár ostroma 1456*. Keszthely, 2007. (A továbbiakban: CSEH 2007.)

³ MÁLYUSZ ELEMÉR: A négy Tallóci fivér. *Történelmi Szemle* 23 (1980) 531–576. Újabb kiadása

- Klió szolgálatában.* Budapest, 2003. Szerk. Soós István (A továbbiakban ezt használjuk: MÁLYUSZ 2003.)
- ⁴ MÁLYUSZ 2003. 131.
  - ⁵ *Magyarország története 1301–1526.* Budapest, 1998. 202.
  - ⁶ Ennek kezdete Konstantinápoly, majd átkelve a Boszporuszon Drinápoly, a Marica-folyó völgye, Philippopolisz (a mai Plovdiv), majd megkerülve a Rila-hegyet Szerdika (mai Szófia), Naisszusz (mai Nis), Morava-völgye, egészen a Dunáig, majd Belgrád, majd felfelé a Duna mentén. DIMITRI OBOLENSKY: *A Bizánci Nemzetközösség.* Varia Byzantina III. Ford. Bódogh-Szabó Pál. Budapest. 1999. 33–35.; BARTA GÁBOR: *Nándorfehérvár 1456.* Budapest, 1985. 6–7.
  - ⁷ OBOLENSKY 1999. 36.
  - ⁸ BÍBORBANSZÜLETETTKONSTANTÍN: *Abírodalomkormányzása.* Ford. Moravcsik Gyula. (Olajos Terézia bevezető tanulmányával) Budapest, 2003. 176–177., 182–183.
  - ⁹ *Középkori Magyar Történeti Lexikon.* Budapest, 1994. (A továbbiakban KMTL 1994.) 481.; BARTA 1985. 8.
  - ¹⁰ ENGEL PÁL: *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig.* Budapest, 1990. 90.
  - ¹¹ KMTL 1994. Belgrád címszó.
  - ¹² 104., 106. cap.
  - ¹³ PÁLOSFALVI TAMÁS: A Brankovicsok a középkori Magyarországon. *História* 2010/ 1–2. 6.
  - ¹⁴ Историја српског народа II. Београд, 2000. (A mű rendelkezésemre bocsátásáért és vonatkozó részeinek fordításáért Kacziba Ágnesnek, az SZTE–BTK Szlavisztika Intézetének docensének tartozom köszönettel.)
  - ¹⁵ LOUIS BRÉHIER: *Bizánc tiündöklése és hanyatlása.* II. Budapest, 1997, Bizantinológiai Intézet Alapítvány. (A továbbiakban: BRÉHIER 1997) 348.; ENGEL PÁL–KRISTÓGYULA–KUBINYI ANDRÁS: *Magyarország története 1301–1526.* Budapest, 1998. (A továbbiakban ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI 1988) 77.
  - ¹⁶ ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI 1998. 85.
  - ¹⁷ BRÉHIER 1997. 415.
  - ¹⁸ BRÉHIER 1997. 417.
  - ¹⁹ ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI 1998. 87.
  - ²⁰ BRÉHIER 1997. 421.
  - ²¹ BÍRÓ LÁSZLÓ: Koszovo a szerb nemzeti tudatban. *História* 2008./2. 23.
  - ²² BISZTRA CVETKOVA: *A várnai csata.* Budapest, 1988. 37.
  - ²³ BRÉHIER 1997. 431.
  - ²⁴ PÁLOSFALVI 2010. 7.
  - ²⁵ CVETKOVA 1988. 37.
  - ²⁶ Idézi: Cvetkova 1988. 38.
  - ²⁷ ENGEL–KRISTÓ–KUBINYI 1998. 155.
  - ²⁸ THALLÓCZY–ÁLDÁSY: *Magyarország melléktartományainak oklevéltára* II. A Magyarország és Szerbia közötti összeköttetések oklevéltára. 1198–1526. 1907, CXXXV. sz. okl. (A továbbiakban: THALLÓCZY–ÁLDÁSY 1907). Aszerződésszövegét fordításban közli ugyanitt Thallóczy Lajos: *Bevezetés* XXV–XXVIII. o. (A továbbiakban: THALLÓCZY 1907).
  - ²⁹ Vuk Brankovics ugyanis Lázár István fejedelem lányát, Lazarevics testvérét, Marát vette feleségül. Ebből a házasságból született Brankovics György.
  - ³⁰ 215. „De his, qui regis Sigismundi frequentaverunt curiam, et quomodo despotus castrum Nandoralbense eidem cessit.” A városról megjegyzi, „az ókorban Taurinumnak a mi öregjeink meg Bolgárféhérvárnak neveztek”.
  - ³¹ THALLÓCZY 1907. XXV. o.
  - ³² THALLÓCZY 1907. XXVI–XXX. o.
  - ³³ THALLÓCZY 1907. XXXIV. o.

- ³⁴ THALLÓCZY 1907. XXXV. o.
- ³⁵ PÁLOSFALVI 2010. 7.
- ³⁶ Majd II. Mohamed küldte vissza apjához. Brankovics két fiának, Gergelynek és Istvánnak sorsa szintén megrendítő. Murád később megvakíttatta, és udvarában túszként tartotta őket. Lásd *Историја српског народа II*. Београд, 2000. (1371–1537). 241–242., 289.
- ³⁷ MATUZ JÓZSEF: *Az Oszmán Birodalom története*. Budapest, 1990. (A továbbiakban: MATUZ 1990.) 47.
- ³⁸ CSEH 2007. 23.
- ³⁹ Idézi: CSEH 2007. 6.
- ⁴⁰ A www.belgradexv.com weboldalon a középkori Belgrád építészek által rekonstruált képe tanulmányozható.
- ⁴¹ MARKO POPOVIC: *Fortress of Belgrade*. 1991. munkája alapul vételével.
- ⁴² CSEH 2007. 9.
- ⁴³ Dedina, Batina, Vracar, Milicevo. CSEH 2007. 7.
- ⁴⁴ CSEH 2007. 49.
- ⁴⁵ CVETKOVA 1988. 41.
- ⁴⁶ *Историја српског народа II*. Београд, 2000. 252.
- ⁴⁷ CSEH 2007. 49. követve Popovic korszakolását.
- ⁴⁸ CSEH 2007. 52.
- ⁴⁹ A többszörös falrendszer legjobb példája pedig Konstantinápoly hármass falrendszere.
- ⁵⁰ CSEH 2007. 54–57.
- ⁵¹ CSEH 2007. 62.
- ⁵² CSEH 2007. 63–64.
- ⁵³ CSEH 2007. 66–67.
- ⁵⁴ MÁLYUSZ 2003. 132–133.
- ⁵⁵ Ragusa a Velencétől független közvetítő kereskedelem központja volt a Balkán, Itália és Nyugat-Európa között. A befolyása magyar földre is elért, a szerémségi Újlakon volt képviselőjük, kolóniájuk Nagybányán. A Balkán felé a luxuscikkeket raguzaiak szállították (selyem, bársony, ötvösművek, ékszeresek, üveg). Nem bankházaik voltak, hanem társas gazdasági vállalkozás (entega, collegantia) keretei közt kereskedtek. MÁLYUSZ 2003. 134–135. Legutóbb a középkori Raguzával *Juhász Ágnes* foglalkozott több tanulmányában. Pl: A raguzai mindennapok egy kézműves szakma tükrében: cipőkészítők a XIII. század végén–XIV. század elején. *Belvedere Meridionale* 2009/1–2. 64–72., Uő: A raguzai tisztségviselők a XIV. század közepén. In *Középkortörténeti tanulmányok* 5. Szerk. Révész Éva – Halmágyi Miklós. Szeged, 2007. 41–53. Uő: A raguzai (dubrovnikai) diplomácia a XIV. század közepén (1343–1367) In *Középkortörténeti tanulmányok* 6. Szerk. G. Tóth Péter – Szabó Pál. Szeged, 2010. 95–108.
- ⁵⁶ MÁLYUSZ 2003. 136.
- ⁵⁷ MÁLYUSZ 2003. 138.
- ⁵⁸ MÁLYUSZ 2003. 149.
- ⁵⁹ MÁLYUSZ 2003. 157–158.
- ⁶⁰ Az 1424. év eseményeire érdekes adalékkal szolgálhat: *Zsigmondkori Oklevéltár XI*. (1424). Közzéteszi: C. Tóth Norbert – Neumann Tibor. Budapest, 2009.
- ⁶¹ BRÉHIER 1997. 441.
- ⁶² STEVEN RUNCIMAN: *Konstantinápolyeleste 1453*. Budapest, 2000. (Továbbiakban: RUNCIMAN 2000) 27–29.
- ⁶³ PÁLOSFALVI 2010. 7.
- ⁶⁴ *Историја српског народа II*. Београд, 2000. 250.
- ⁶⁵ Uo. 251.
- ⁶⁶ THALLÓCZY-ÁLDÁSY 1907. 134–135. (CXCVII. sz. okl.)

- ⁶⁷ MÁLYUSZ 2003. 159.
- ⁶⁸ Ford: Szabó Pál. In THALLÓCZY–ÁLDÁSY 1907. 135–137. (CXCVIII. sz. okl.) „*qualiter ipsi castrum nostrum Nandoralbense tam per navalem, quam per etiam per terrestrem potentiam et exercitum hostiliter obsedissent et circumvallassent*”
- ⁶⁹ „*signanter Nandoralbensis, in quos alius regni nostri Hungariae existere videtur*” THALLÓCZY–ÁLDÁSY 1907. 135–136.
- ⁷⁰ THURÓCZY JÁNOS: *A magyarok krónikája*. Ford: Horváth János Budapest, 1978. (A továbbiakban: THURÓCZY 1978) 380–381. Latinszövegkiadása: JOHANNES DE THUROCZ: *Chronika Hungarorum*. I. Textus. Ediderunt Elisabeth Galántai et Julius Kristó. Budapest, 1985. (A továbbiakban TEXTUS 1985.) 241–243.
- ⁷¹ ANTONIO BONFINI: *A magyar történelem tizedei*. Ford: Kulcsár Péter. Budapest. 1995. (A továbbiakban: Bonfini 1995) 590–592. Latinszövegkiadása: ANTONIUS DE BONFINIS: *Rerum Ungaricarum decades*. Ediderunt: I. Fögel–B. Iványi–L. Juhász. Tomus III. Lipsiae, MCM. (A továbbiakban: RERUM 1900) 101–103.
- ⁷² Ford.: Horváth János. A továbbiakban is ezt a fordítást használjuk az alább idézett részletekben. „*Hic cum audivit omnem regnicolarum regni Hungariae cetum se intestinis guerrarum rodere morsibus, divisam plebem in sui defensionem arbitratus est valere nihil.*” (Textus 1985. 241.)
- ⁷³ Textus 1985. 243. THURÓCZY 1978. 381.
- ⁷⁴ Ford.: Kulcsár Péter. A további részleteket is az ő fordításában idézzük.
- ⁷⁵ Thuróczy is ezt az elnevezést említi a tatai szerződésről szóló fejezetében.
- ⁷⁶ Ennek teljes és az ostrom előzményeit is tartalmazó kiadása: *Die altosmanischen anonymen Chroniken*. Text und Übersetzung herausgegeben von Dr. Friedrich Giese. Teil II. Leipzig, 1925. (A továbbiakban: GIESE 1925) 88–89.
- ⁷⁷ Fordította: Thúry József. In: *Török történetírók*. I. kötet Budapest, 1893. 18.
- ⁷⁸ GIESE 1925. 89. „*Nach der Einnahme zog Sultan Murad wieder im Jahre 842 nach Belgrad.*”
- ⁷⁹ Fordította: Thúry József. *Török történetírók*. I. 1893. 55.
- ⁸⁰ Fordította: Thúry József. *Török történetírók*. I. 1893. 129.
- ⁸¹ Fordította: Thúry József. *Török történetírók*. I. 1893. 129.
- ⁸² Fordította: Thúry József. *Török történetírók*. II. kötet (1521–1566) Budapest, 1896. 8.
- ⁸³ Fordította: Thúry József. *Török történetírók*. II. kötet (1521–1566) Budapest, 1896. 51.
- ⁸⁴ A magyarok története. (Tarih-i Üngürüs; Madzsar Tarihi) Ford.: Blaskovics József. Budapest, 1982. 348–350.
- ⁸⁵ 1543-as török hadjáratban, Székesfehérvár elfoglalásakor kapott lehetőséget munkája megírására. A helybeli levéltárban ugyanis egy latin nyelvű krónika került a kezébe, Magyarország régi időktől való történeteivel. A könyvet lefordította törökre és Szulejmán szultánnak ajánlotta. Valószínűleg több könyvből dolgozott, válogathatott a könyvek és kéziratok között.
- ⁸⁶ CVETKOVA 1988. 44. Itt jegyezzük meg, hogy a török források között Cvetkova más események kapcsán többször hivatkozik a *Murád szultán harcai* című oszmán krónikára is (CVETKOVA 1988. 160–163, 165–166, 170, 177, 179, 180, 182–183, 185, stb). Ezt ez ideig nem sikerült megszereznünk, viszont a nándorfehérvári ostrommal kapcsolatban nem találunk hivatkozást e krónikára, csupán Thuróczy krónikájára. Ami azt valószínűsíti, hogy erről nincs benne releváns tudósítás.
- ⁸⁷ *Историја српског народа II*. Београд, 2000. 250.
- ⁸⁸ A könnyebb olvashatóság kedvéért, a görög szavak magyar átírásakor, a Magyar Tudományos Akadémia által elfogadott elveket követjük (*A magyar helyesírás szabályai*). A magyar nyelvből meghonosodott, közkeletű átírásokat meghagyjuk.
- ⁸⁹ Laonikosz KHALKOKONDÜLÉSZ Athénban született 1450 körül. Konstantinápolyban élt, tanúja volt a város oszmán elfoglalásának, 10 könyvben írta meg az Oszmán Birodalom

- felemelkedését, Bizánc hanyatlását 1294–1463 közötti eseményekről. Testvére, DEMETRIOSZ kiváló görög grammatikus, aki görög nyelvtant írt *Erotemata* címmel. Testvérével Itáliába telepedtek le. 1510-ben halt meg. RUNCIMAN 2000. 192–193.
- 90 *Laonici Chalcocondylae Historiarum demonstrationes*. Tomi II. Pars prior. Libros V–VII. continens. Ed.: Eugenius DARKÓ. Budapestini, MCMXXIII. (A továbbiakban: DARKÓ 1923.)
- 91 DARKÓ 1923. 25–26. A továbbiakban innen idézünk.
- 92 DARKÓ 1923. 25. Ford.: Szabó Pál
- 93 DARKÓ 1923. 25. Ford.: Szabó Pál
- 94 DARKÓ 1923. 25. Ford.: Szabó Pál
- 95 A bizánci görög névalakban leírt Ἀλίης ὁ τοῦ Βρενέζεω véleményünk szerint *Ali, Evrenosz bég fia* lehet. (Említi: CVETKOVA 1988. 55.) Khalkokondülész előbbi munkájában többször megemlíti. Továbbá ő az, aki az 1486. évi névtelen krónikájában is szerepel a mohamedán időszámítás szerinti 834. évben „Evrenos Beg Oghlu Ali beg” In: GIESE 1925. 88. A másik számításba jöhető személy *Khalil Csanدارli*, Murád régi barátja és ekkori hűséges nagyvezíre (1438–1453), de nevének bizánci átírása nem hasonlítható az előbbi névalakhoz. Említi: RUNCIMAN 2000. 65., 170; MATUZ 1990. 52.
- 96 A görög *τάφρος* szó jelentése kettős: egyrészt sáncot, másrészt pedig árkot is jelent. Mivel a fal leomlása emiatt történt valószínűbbnek tűnik, hogy Ali inkább aláasta vagyis aláaknáztta a várfalat. GYÖRKÖSY ALAJOS – KAPITÁNYFÉY ISTVÁN – TEGYEY IMRE: *Ogörög magyar nagyszótár*. Budapest, 1993. 1056. A földsánc kifejezésre a *χωμα* szót (Ld. uo. 1219. használja például Dukasz is.
- 97 DARKÓ 1923. 25–26. Ford.: Szabó Pál
- 98 A nevén kívül személyéről keveset tudunk, keresztneve talán Mihály. Genovai szolgálatban dolgozott. Művét világtörténeti összefoglalóval kezdi és 1389–1462 között részletes. RUNCIMAN 2000. 192.
- 99 *Corpus Scriptorum Historiae Byzantine*. Ed.: I. Bekker. Bonnae, 1834. (A továbbiakban BEKKER 1834.) 209–211.
- 100 BEKKER 1834. 209–210.
- 101 BEKKER 1834. 210. Ford.: Szabó Pál
- 102 BEKKER 1834. 210. Ford.: Szabó Pál
- 103 BEKKER 1834. 211. Ford.: Szabó Pál
- 104 BEKKER 1834. 211. Ford.: Szabó Pál
- 105 A Hadakozó Fejedelemségek időszaka a technikai újítások legtermékenyebb időszaka az egyre kegyetlenebbé váló háborúkkal. JAUQUES GERNET: *A kínai civilizáció története*. Budapest, 2001. 71.
- 106 „Elrendelte, hogy emberei nappal a föld színe alatt csapjanak olyan zajt, mintha teljes erővel folytatnák az ásást, éjszaka aztán nagy mennyiségű sziklatörmelékkel hordatott a gödrök mellé, hogy a város lakói azt higgyék a magas kőhalmokat látva, hogy nagyon jól halad a munka, és ettől félelem töltse el őket.” (Muraközy Gyula fordítása) Polübiosz történeti könyvei. II. kötet Máriabesnyő–Gödöllő, 2002. 167.
- 107 LIVIUS: *A római nép története a város alapításától*. I. kötet Budapest, 1982. (A továbbiakban LIVIUS 1982) 410–414. Általunk használt latin szövegkiadása: *Livy in fourteen volumes*. III. Books V, VI and VII. London, 1967. 68.
- 108 LIVIUS 1982. 410. Ford.: Muraközy Gyula.
- 109 LIVIUS 1982. 412. Ford.: Muraközy Gyula.
- 110 LIVIUS 1982. 414. Ford.: Muraközy Gyula.
- 111 LIVIUS 1982. 695.
- 112 LIVIUS 1982. III. kötet 712. Ford.: Muraközy Gyula. Továbbá általunk használt latin szövegkiadása: *Livy in fourteen volumes*. XI. Books XXXVIII–XXXIX. London 1983. 20–24.

- 113 LIVIUS 1982. III. kötet 715. Ford.: Muraközy Gyula.
- 114 LIVIUS 1982. III. kötet 715. Ford.: Muraközy Gyula.
- 115 LIVIUS 1982. III. kötet 715. Ford.: Muraközy Gyula.
- 116 Ennek megvizsgálására jelen tanulmányunkban nem vállalkozunk. Az azonban figyelemre méltó, hogy a korai török történetírók és a bizánci források sem szólnak ilyen akna ásásáról. Továbbá Bonfini Livius munkáját különösen a Hunyadiak római eredetének bizonyítása során használta. Lásd: Kulcsár Péter: Bonfini Magyar Történetének forrásai és keletkezése. Budapest 1973. 111–112.
- 117 POLÜBIOSZ történeti könyvei. II. kötet. Ford.: Kató Péter. Máriabesnyő–Gödöllő, 2002. 254–256.
- 118 LIVIUS: *A római nép története a város alapításától*. III. kötet. Ford.: Muraközy Gyula. Budapest, 1982. 712–716.
- 119 THURÓCZY 1978. 380–381. Ford.: Horváth János.
- 120 BONFINI 1995. 590–592. Ford.: Kulcsár Péter.
- 121 JIM BRADBURY: *The Routledge companion to medieval warfare*. London – New York, 2006. (A továbbiakban: BRADBURY 2006) 303.
- 122 BRADBURY 2006. 198.
- 123 *Török történetírók*. I. kötet 1893. 413–414.
- 124 GENERÁL TIBOR: *Allah serege*. Budapest, 1987. 157.
- 125 JOHANNES DE THUROCZ: *Chronica Hungarorum II*. Commentarii. 2. Abanno 1301 usque ad annum 1487. (composuit Elemér Mályusz adiuvante Julio Kristó) 319. (Ad cap. 230.)
- 126 KultúrPart. 2009. június 16. „Tömegsírok Belgrád alatt!” Ez azért érdekes, mert rávetítve a helyét a mai várostérképre meghatározható lenne az egykori alagút pontos helye a várban.
- 127 RUNCIMAN 2000. 123–124.
- 128 *Török történetírók* II. kötet. 1896. 8.
- 129 Fordította: Thúry József. *Török történetírók* II. kötet. 1896. 52–53.
- 130 ENGEL PÁL: *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig*. A magyarok Európában. I. Budapest, 1990. 252.
- 131 JOHN GILLINGHAM: *A Rózsák háborúja*. Budapest, 1985. 31–32.
- 132 RUNCIMAN 2000. 54.
- 133 DARKÓ 1923. 7–11.
- 134 DARKÓ 1923. 10.
- 135 RUNCIMAN 2000. 86., 121.
- 136 Idézi: CSEH 2007. 67.
- 137 IVÁNYI BÉLA: A tüzserég története Magyarországon 1711-ig. *Hadtörténelmi Közlemények* (27) 1926/1. Illetve utóbb: VESZPRÉMY LÁSZLÓ: Illusztrált technikai és haditechnikai kéziratok Zsigmond korában. *Művészet Zsigmond király korában. II. kötet*. Budapest, 1987. 212–225.; Uó: Zsigmond a katonai reformer? A haditechnikai írásbeliség és a technikai újítások kora. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1998/3. 657–665.
- 138 *Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni hungariae*. cond.: Antonius Bartal. Lipsiae. MCM. 668.
- 139 BEKKER 1834. 211–212.
- 140 Itt köszönöm meg dr. Hoffmann Zsuzsanna docens segítségét. Az itt szereplő pontoszi „dió” az avellai/abellai mogyoró (*Corylus avellana*), amely nem pontoszi eredetű, a jégkorszaktól kezdve egész Európában elterjedt vadmogyoró fajta volt. Az abellai mogyorót említi még M. PORTIUS CATO: *A földművelésről* szóló munkájában is. (X. 8. 2.; 18. 9) Ford: Kun József. Budapest, 1966. 107.
- 141 Salétrom vagy más néven kálium-nitrát. A fent említett „fekete lópor” egyik összetevője. A „salétrom” ugyanakkor lehetett ammónium-nitrát is, amely készülhetett vizelettel átitatott szalmaőrleményből is. Valószínűleg ez lehet a bizánci szövegben szereplő „fű.”

- ¹⁴² Köszönetem fejezem ki Dani Dániel Pál hadtörténésznek a rajz elkészítéséért és munkám e részéhez nyújtott segítségével.
- ¹⁴³ WILLIAM REID: *The lore of arms*. Gothenburg, 1976. 58–59. (Ezúton köszönöm meg Dani D. Pálnak, aki e művet rendelkezésemre bocsátotta.)
- ¹⁴⁴ Az Alvilágban folyó Phlegethón-folyó.
- ¹⁴⁵ BEKKER 1834. 211–212. Ford: Szabó Pál
- ¹⁴⁶ C. TÓTH NORBERT: *Mesélő Krónikák* 149. rész 2004. február 17. riport (Kossuth Rádió)
- ¹⁴⁷ MÁLYUSZ 2003. 162.
- ¹⁴⁸ MÁLYUSZ 2003. 163.
- ¹⁴⁹ Figyelemre méltó, hogy Engel Pál és Szakály Ferenc is a *Magyarok Európában* című szintézisben 1440-nél húzták meg a határt. ENGEL PÁL: *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig*. Budapest, 1990.; SZAKÁLY FERENC: *Virágkor és hanyatlás 1440–1711*. Budapest, 1990.
- ¹⁵⁰ GYULA RÁZSÓ: Hungarian strategy against the Ottomans (1365–1526). 230. In Ch. Oman: *The art of war in the Middle Ages*. New York, 1953.
- ¹⁵¹ JAKUBÍ GRYGIEL: *Great powers and geopolitical change*. 2006. The geostrategy of the Ottoman Empire (1300–1699). 105.

4. MELLÉKLET Az egykori vár falai ma. A Kalemegdan.